

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΩΝ ΤΙΤΛΩΝ

ΥΠΟ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ.

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

Ἡ 120ῆ Νεαρά, ἐκ τοῦ ἔτους 544, ἀπευθυνομένη τῷ πρωθυπουργῷ, «Πέτρῳ ἐπάρχῳ πραιτωρίων», προσαρμόζεται καλλίτερον πρὸς τὰ κατὰ τὴν Ἰουστινιάνειον ἐποχὴν ἰσχύσαντα. Εἰς τὸν πατριάρχην ἀποδίδεται ὁ τίτλος «μακαριώτατος» (κεφ. V. αὐτόθι, σελίς 581, στίχος 17), ἤτοι ὁ νέος κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐμφανισθεὶς τίτλος αὐτοῦ. Ὅλοι ὁμοῦ οἱ πατριάρχαι ὀνομάζονται τρεῖς φορές «ἀγιώτατοι» (κεφ. VI. αὐτόθι, σελίς 583, στίχος 31). Ὁ τίτλος οὗτος, ὡς γνωρίζομεν, περιορισθεὶς καὶ ἐξυψωθεὶς ἔτεινε νὰ γίνῃ πατριαρχικός. Ἦδη ἐνταῦθα παρουσιάζεται φθάσας εἰς τὸ τέρμα αὐτοῦ. Μετὰ τῶν «ἀγιωτάτων πατριαρχῶν» συμπεριλαμβάνεται βεβαίως καὶ ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Τοῦτο φαίνεται καὶ ἐκ τῶν ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔκτου κεφαλαίου λεγομένων. «Ἐπὶ δὲ ταῖς ἄλλαις ἀγιωτάταις ἐκκλησίαις καὶ μοναστηρίοις... οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ μοναστηρίοις ἐν τῇ βασιλίδι πόλει». Πρόκειται περὶ τῶν ἐργασιῶν τῆς ἐκποίησης καὶ ἐμφυτεύσεως ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, εἰς τὰς ὁποίας ἀκριβῶς ποδηγετοῦνται οἱ ὡς «ἀγιώτατοι πατριάρχαι» τιτλοφορηθέντες. Ἐν τῷ ἔκτῳ καὶ τῷ ἑβδόμῳ κεφαλαίῳ ἀπαντᾷ ἡ φράσις «ὁ κατὰ τόπον ὀσιώτατος ἐπίσκοπος» (αὐτόθι, σελίς 582, στίχος 21. σελίς 586, στίχος 21. σελίς 583, στίχος 3, ὅπου τὸ αὐτὸ πρόσωπον χαρακτηρίζεται ἀπλῶς «θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος»). Ὅπως ἐν τῇ προηγουμένη 86ῃ Νεαρᾷ, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ὁ τίτλος «ὀσιώτατος» δὲν χρησιμοποιεῖται συμφώνως πρὸς τὴν πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ περιορισμένην χρῆσιν αὐτοῦ, ὡς τοῦ κατ' ἐξοχὴν πατριαρχικοῦ τίτλου, ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τὴν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἐκτεταμένην χρῆσιν, περιλαμβάνουσαν καὶ τοὺς μητροπολίτας καὶ τοὺς ἐπισκόπους. Τοῦτο ἐξάγεται μὲν ἐκ τῆς φύσεως τῶν ζητημάτων, περὶ τῶν ὁποίων ἀσχολεῖται ἡ Νεαρά, λέγεται δὲ ρητῶς ἐν τῷ ἔκτῳ κεφαλαίῳ αὐτῆς, τὸ ὁποῖον ἀναλείπει καὶ σαφηνίζει τὴν ὅλην διμήγυριν τῶν προσώπων, τὰ ὁποῖα προηγουμένως καὶ μετὰ ταῦτα ἐν τῷ συνόλῳ ἐπιτιλορήθησαν ὡς «ὀσιώτατοι». «Κελεύομεν τοὺς μὲν ὑπὸ τῶν ἀγιωτάτων πατριαρχῶν χειροτονουμένους, εἴτε μητροπολίται εἴτε ἄλλοι ἐπίσκοποι ὧσιν... παρ' αὐτοῖς τοῖς ἀγιωτάτοις πατριαρχαῖς, ὑφ' ὧν χειροτονοῦνται ὑπομνήματα (χρεωστικά ὁμόλογα) ποιεῖσθαι... τοὺς δὲ ὑπὸ μητροπολιτῶν ἐπισκόπων χειροτονουμένους, εἴτε ἐπίσκοποι ὧσιν, εἴτε (ἄλλοι κληρικοί), παρ' αὐτοῖς ὁμοίως τοῖς μητροπολίταις ἐπισκόποις τὰ τοιαῦτα ὑπομνήματα συγγράφειν» (αὐτόθι, σελίς 583, στίχος 31 καὶ ἐξῆς, σελίς 584, στίχος 7 καὶ ἐξῆς).

Πρῶται ἀρχαὶ ἐπεκτάσεως τοῦ τίτλου «μακαριώτατος» εἰς τοὺς ἄλλους πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ 123ῃ Νεαρά, ἐκ τοῦ ἔτους 546, ἀπευθυνομένη τῷ ἀρχηγῷ τοῦ πολιτικοῦ καὶ στρατιωτικοῦ οἴκου τοῦ αὐτοκράτορος, «Πέτρῳ τῷ ἐνδοξοτάτῳ μαγίστῳ τῶν θείων ὀφφικίων», δεικνύει ἀνάπτυξιν τῶν κατὰ τὴν Ἰουστινιανίαν ἐποχὴν ἰσχυσάντων τίτλων. Τὸν τίτλον «μακαριώτατος» ἀπλητήσαμεν τὴν 4ην καὶ 5ην ἑκατονταετηρίδα ἀποδιδόμενον εἰς τὸν πάπαν Ρώμης (ἴδε ἀνωτέρω σελίδα 171 καὶ 174), ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἦτοι ἀπὸ τῆς 6ης ἑκατονταετηρίδος, ἀπλητήσαμεν αὐτόν ὁμοῦ μὲ τὸν τίτλον «ἀγιώτατος», ἀποδιδόμενον εἰς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως (ἴδε ἀνωτέρω σελίδα 181 καὶ ἐξῆς), ἀλλ' ἐν τῇ μνημονευθείσῃ 123ῃ Νεαρᾷ ἐχρησιμοποιήθη δι' ὅλους τοὺς πατριάρχας. «Κελεύομεν τοὺς μακαριώτατους ἀρχιεπισκόπους καὶ πατριάρχας τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀλεξανδρείας καὶ Θεουπόλεως (Ἀντιοχείας) καὶ Ἱεροσολύμων» (κεφ. III. αὐτόθι, σελίς 597, στίχος 11). Διὰ τοὺς ἐπισκόπους χρησιμοποιοῦνται οἱ τίτλοι «θεοφιλέστατοι» καὶ «δσιώτατοι». Οἱ δύο οὗτοι τίτλοι ἀρχικῶς ὄντες διάφοροι ἀλλήλων, μετὰ τὴν διὰ μακρῶν ἀνωτέρω ἐξιστορηθεῖσαν ἐξέλιξιν αὐτῶν ἐχρησιμοποιήθησαν ἐνταῦθα ὡς ἰσοδύναμοι καὶ ἐναλλασσόμενοι, ὑπερισχύει ὅμως μεγάλως ἡ χρῆσις τοῦ τίτλου «δσιώτατος»¹. Ὑπ' αὐτοὺς τίνες νοοῦνται; Ἴνα δώσωμεν ἀπάντησιν εἰς τὴν ἐρώτησιν, εἴμεθα ὑπόχρεοι νὰ ἐξετάσωμεν τὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα ἡ Νεαρά πραγματευομένη ἀναθέτει εἰς αὐτοὺς καὶ τὰ ὁποῖα θὰ συνοψίσωμεν εἰς τέσσαρας κατηγορίας. **Πρώτη κατηγορία τῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα πραγματεύεται ἡ Νεαρά εἶναι τὰ ἐπόμενα.** Ἀπαγόρευσις ἐν γένει εἰς τοὺς κληρικούς ὠρισμένων ἀπαδουσῶν ἐνασχολήσεων καὶ ἀνάθεσις εἰς τὸν θεοφιλέστατον ἢ δσιώτατον τῶν τόπων (ἢ ἐκάστης πόλεως) ἐπίσκοπον ὠρισμένων ἐνασχολήσεων (κεφάλαια V. VII. X, 1. XVIII). Ταῦτα βεβαίως δὲν ἴσχυον μόνον διὰ τοὺς ἀπλοῦς ἐπισκόπους, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς μητροπολίτας καὶ τοὺς πατριάρχας. Αἱ ἀόριστοι ἐκφράσεις «ὁ τῶν τό-

1. Ἐν τῇ 131ῃ Νεαρᾷ, ἡ ὁποία τοποθετεῖται μὲν μετὰ τὴν 123ην Νεαράν, ἐγράφη ὅμως πρὸ αὐτῆς καὶ μάλιστα ἐντὸς τοῦ προηγουμένου ἔτους (545), περὶ μὲν τῶν τριῶν πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς (Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων) δὲν γίνεται λόγος, ἀλλ' ὁ μὲν Ρώμης ὀνομάζεται «ἀγιώτατος», ὁ δὲ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὁ αὐτοκέφαλος ἀρχιεπίσκοπος Πρώτης Ἰουστινιανῆς ὀνομάζονται «μακαριώτατοι» (κεφάλαια II καὶ III, αὐτόθι, σελίς 655). Ταῦτα εἶναι ὁρθότατα. Ἀλλ' ἐν αὐτῇ τρις κεῖται ἡ φράσις «τοῦ μακαριώτατου τοῦ τόπου ἐπισκόπου» (κεφ. VII, σελίς 657, κεφ. X, σελίς 659, κεφ. XI, σελίς 660), ἦτοι ὁ τίτλος «μακαριώτατος ἀπεδόθη εἰς ὅλους τοὺς ἐπισκόπους! Ὁ γράψας τὴν Νεαράν ταύτην ἠγγόει, ὅτι παρ' ὄλην τὴν ἀσάθειαν καὶ ἐναλλαγὴν τῶν τίτλων εἶχεν ἐπιτευχθῆ σχετικὴ ἀποσαφήνις αὐτῶν καὶ ἐπιγράψις ὠρισμένης τάξεως. Αὐτὸς οὗτος ἐν ἄλλοις χωρίοις τῆς αὐτῆς Νεαρᾷς ὀρθῶς ἐχρησιμοποίησε δι' ὅλους τοὺς ἐπισκόπους τοὺς τίτλους «θεοφιλέστατος» καὶ «δσιώτατος».

παν ἐπίσκοπος» ἢ «ὁ ἐκάστης πόλεως ἐπίσκοπος» ἀρκετὰ σαφῶς δεικνύουσιν, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τοῦ ἔχοντος τὴν ἄμεσον ἀνωτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἐξουσίαν, οἰοδηποτε διοικητικοῦ ἐπισκοπικοῦ βαθμοῦ καὶ ἂν ἦτο, εἴτε ἐπίσκοπος, εἴτε μητροπολίτης, εἴτε πατριάρχης, οἱ ὁποῖοι συγχρόνως ἦσαν ὀρισμένης πόλεως ἐπίσκοποι. **Δευτέρα κατηγορία ζητημάτων, τὰ ὁποῖα πραγματεύεται ἡ Νεαρά εἶναι τὰ ἐπόμενα.** Ἀπαγόρευσις ἐγκαταλείψεως τῶν ἐπισκοπῶν ὑπὸ τῶν θεοφιλεστάτων ἢ ὀσιωτάτων ἐπισκόπων (ὡς εἴπομεν, οἱ δύο οὗτοι τίτλοι ἐναλλάσσονται ἐν τῇ Νεαρά ταύτῃ) καὶ μεταβάσεως εἰς ἄλλας ἐκκλησίας, ἄνευ γραμμάτων τοῦ μακαριωτάτου αὐτῶν πατριάρχου ἢ μητροπολίτου ἢ ἄνευ αὐτοκρατορικῆς ἐντολῆς. Πρὸς τοῦτοις ἀπαγόρευσις εἰς τοὺς ἐκ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἐξαρτωμένους θεοφιλεστάτους (ὀσιωτάτους) ἐπισκόπους νὰ ἔρχωνται εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἄνευ ἀδείας αὐτοῦ ἢ αὐτοκρατορικῆς ἐντολῆς (κεφ. IX). Αἱ ἀπαγορεύσεις αὗται δὲν ἴσχυον μόνον διὰ τοὺς ἀπλοῦς ἐπισκόπους, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς μητροπολίτας, διότι διὰ τοὺς ἀπλοῦς ἐπισκόπους ἤρουν τὰ γράμματα τοῦ μητροπολίτου. «Μὴ ἄλλως, εἰ μὴ μετὰ γραμμάτων τοῦ μακαριωτάτου πατριάρχου ἢ μητροπολίτου» (Κεφ. IX. αὐτόθι, σελίς 601, στίχος 22). Σχετικὸν εἶναι καὶ τὸ ζήτημα τῆς συγκλήσεως τῶν πατριαρχικῶν καὶ ἐπαρχιακῶν συνόδων. «Κελεύομεν ἕνα ἕκαστον μακαριωτάτον πατριάρχην καὶ μητροπολίτην τοὺς ὀσιωτάτους ἐπισκόπους τοὺς ὑπ' αὐτοὺς τελούοντας... πρὸς ἑαυτὸν συγκαλεῖν» (κεφ. X. αὐτόθι, σελίς 602, στίχος 23). Ὑπὸ τοὺς «ὀσιωτάτους ἐπισκόπους» δὲν νοοῦνται μόνον οἱ ἀπλοὶ ἐπίσκοποι. Ἐκαστος μητροπολίτης βεβαίως συνεκάλει τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἀπλοῦς ἐπισκόπους, καθόσον μάλιστα δὲν εἶχεν ἄλλο τι, ἀλλ' ἕκαστος πατριάρχης συνεκάλει ἀκριβῶς τοὺς ὑπ' αὐτὸν μητροπολίτας. Ὅτι καὶ οἱ μητροπολίται ἔφερον τὴν ὄρα τὸν τίτλον «ὀσιωτάτος» λέγεται ἐν τῇ αὐτῇ Νεαρά (κεφ. XXII, αὐτόθι, σελίς 611, στίχος 22). Ἐν τῇ 123ῃ Νεαρά ἡ χρησιμοποίησις τοῦ τίτλου «μακαριωτάτος» δι' ὅλους τοὺς πατριάρχας καὶ ὁ ἐν τῷ μνημονευθέντι τοῦλάχιστον ὀρισμένῳ ζητήματι τῆς συγκλήσεως τῶν συνόδων περιορισμὸς τοῦ τίτλου «ὀσιωτάτος» μόνον εἰς τοὺς μητροπολίτας καὶ τοὺς ἀπλοῦς ἐπισκόπους δεικνύουσιν ἐξόρμησιν πέραν τῆς Ἰουστιανείου ἐποχῆς. **Τρίτη κατηγορία τῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα πραγματεύεται ἡ Νεαρά εἶναι τὰ ἐπόμενα.** Ἡ ἐπὶ τῶν κληρικῶν καὶ μοναχῶν δικαστικὴ ἐξουσία ἀνετέθη εἰς τὸν «ὀσιωτάτον ἐπίσκοπον» (κεφ. XXI. αὐτόθι, σελίς 609, στίχος 19. σελίς 610, στίχος 2, ὅπου κεῖται τὸ ἰσοδύναμον «τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου»). Δίκαι κληρικῶν καὶ μοναχῶν δὲν παρουσιάζονται μόνον ἐν ταῖς ἐπισκοπαῖς τῶν ἀπλῶν ἐπισκόπων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἰδιαιτέρῃ ἐπισκοπῇ ἐκάστου μητροπολίτου καὶ ἐν τῇ ἰδιαιτέρῃ ἐπισκοπῇ ἐκάστου πατριάρχου. Ἐπομένως, ὑπὸ τοὺς «ὀσιωτάτους ἐπισκόπους» ὀφείλομεν νὰ νοήσωμεν καὶ τοὺς ἐπισκόπους καὶ τοὺς μητροπολίτας καὶ τοὺς πατριάρχας

ὡς πρωτοβάθμιον δικαστήριον. Ἄλλὰ συγχρόνως οὗτοι, κατὰ τοὺς ἱεροὺς κανόνας, ἀπετέλουν καὶ τοὺς τρεῖς βαθμοὺς τῆς διαδικασίας, οἱ μὲν ἐπίσκοποι ὡς πρωτοβάθμιος, οἱ μητροπολίται ὡς δευτεροβάθμιος καὶ ὁ οἰκεῖος πατριάρχης ὡς τριτοβάθμιος διαδικασία. Διὰ τοῦτο προστίθεται, ὅτι οἱ «ὀσιώτατοι ἐπίσκοποι» δικάζονται πρῶτον μὲν ὑπὸ τοῦ «ὀσιωτάτου μητροπολίτου» ἔπειτα δὲ ὑπὸ τοῦ «μακαριωτάτου πατριάρχου» (κεφ. XXII, αὐτόθι, σελίς 611-612). Ἐν τῇ 123ῃ Νεαρά ἡ χρησιμοποίησις τοῦ τίτλου «μακαριωτάτος» δι' ὅλους τοὺς πατριάρχας καὶ ὃ ἐν τῷ μνημονευθέντι τουλάχιστον ὀρισμένῳ ζητήματι τῆς πρωτοβαθμίου καὶ δευτεροβαθμίου διαδικασίας περιορισμὸς τοῦ τίτλου «ὀσιωτάτος» μόνον εἰς τοὺς μητροπολίτας καὶ τοὺς ἀπλοῦς ἐπισκόπους δεικνύει καὶ ἐνταῦθα ἐξόρμησιν πέραν τῆς Ἰουστινιανείου ἐποχῆς. **Τετάρτη κατηγορία ζητημάτων, τὰ ὅποια πραγματεύεται ἡ Νεαρά εἶναι τὰ ἐπόμενα.** Τὰ μοναστήρια ἐξηρτῶντο ἐκ τῶν ἐπισκόπων, ἢ ἐκ τῶν μητροπολιτῶν καὶ τῶν πατριαρχῶν ὡς ἐπισκόπων. Ὅλοι οὗτοι ἐν τῇ Νεαρά ὀνομάσθησαν «ὀσιώτατοι ἐπίσκοποι» (κεφάλαια XXXIV. XXXVI. XLII. XLIII. XLIV. αὐτόθι, σελίς 618, στίχος 11. σελίς 620, στίχος 1 καὶ 9. σελίς 623, στίχος 10 καὶ 30. σελίς 624, στίχος 29). Ἐν τοῖς χωρίοις τούτοις ἀπαντῶσιν αἱ φράσεις «ὃ τῶν τόπων ὀσιωτάτος ἐπίσκοπος», «τοὺς ὀσιωτάτους τῶν τόπων ἐπισκόπους», «τῶν κατὰ τόπον ὀσιωτάτων ἐπισκόπων». Ὑπ' αὐτούς, ὡς ἐπανειλημμένως μέχρι τοῦδε ἐλέχθη, νοοῦνται καὶ οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ μητροπολίται καὶ οἱ πατριαρχαί. Ὅτι νοοῦνται τουλάχιστον οἱ μητροπολίται καταφαίνεται ἐκ τῆς φράσεως «Σεργίου τοῦ ὀσιωτάτου τῆς Καισαρέων μητροπόλεως ἐπισκόπου» (129ῃ Νεαρά, ἐκ τοῦ ἔτους 551, κεφ. I, αὐτόθι, σελίς 648, στίχος 3). Ἐκ τῶν ζητημάτων, τὰ ὅποια πραγματεύεται ἡ 123ῃ Νεαρά, ἐβοηθήθημεν, ἵνα ἀνεύρωμεν τὰ πρόσωπα, εἰς τὰ ὅποια ἀποδίδονται οἱ ὑπ' αὐτῆς μνημονευόμενοι ἐπισκοπικοὶ τίτλοι. Κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θέματος τούτου δις ἐκάμαμεν λόγον περὶ ἐξορμήσεως πέραν τῶν τίτλων τῆς Ἰουστινιανείου ἐποχῆς. Ἡ ἐξόρμησις αὕτη λεπτομερέστερον καὶ σαφέστερον συνίσταται εἰς τὰ ἐπόμενα. Πρῶτον. Ὁ πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατ' ἐξοχὴν πατριαρχικὸς τίτλος «ὀσιωτάτος» ἐπεξετάθη μὲν ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἰς ὅλους τοὺς ἐπισκόπους, ἀλλὰ μόλις τώρα, τέλη τῆς Ἰουστινιανείου ἐποχῆς, παρουσιάζονται αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς ὀλοτελοῦς ἐξόδου ὄλων τῶν πατριαρχῶν ἐκ τοῦ τίτλου τούτου καὶ τῆς ἐγκαταλείψεως καὶ τοῦ περιορισμοῦ αὐτοῦ εἰς μόνους τοὺς μητροπολίτας καὶ τοὺς ἀπλοῦς ἐπισκόπους. Δεύτερον. Μόλις τώρα, τέλη τῆς Ἰουστινιανείου ἐποχῆς, ὅτε εἶχον παρέλθῃ δέκα ἐννέα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ὑπελείποντο ἀκόμη ἐννέα ἔτη, παρουσιάζονται ἐπίσης αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ τίτλου «μακαριωτάτος» ἐκ τοῦ Ρώμης καὶ τοῦ Κων/πόλεως εἰς τοὺς ἄλλους πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς. Τὰ δύο ταῦτα γεγονότα, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, δὲν ἦσαν ἄσχετα ἀλλήλων, τὸ ἐν ἔφερε

τὸ ἄλλο. Δηλαδή, ἡ ὑπὸ τῶν τριῶν πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς (Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων) ἐπὶ τέλος ἐγκατάλειψις τοῦ τίτλου «δοσιώτατος» ἔφερον εἰς αὐτοὺς τὸν τίτλον «μακαριώτατος», ἢ ἡ ὑπ' αὐτῶν ἀπόκτησις τοῦ τίτλου «μακαριώτατος» ἔδωσε τὴν χαριστικὴν βολὴν εἰς τὸν τίτλον «δοσιώτατος». Ἀμφότερα ἀπετέλουν ἀναμφισβητήτως ἐξόρμησιν πέραν τῆς Ἰουστινιανείου ἐποχῆς.

Γ'.

Η ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΝ ΕΠΟΧΗ

(Ἀπὸ τῆς ἐβδόμης μέχρι τῆς δεκάτης πέμπτης ἐκ/ρίδος).

Καθιέρωσις τοῦ τίτλου «ἀγιώτατος» διὰ τὸν Κων/πόλεως. Τέσσαρες Νεαραὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου, ἐκ τῶν ἐτῶν 612, 619 καὶ περὶ τὰ ἔτη 625 καὶ 629, ἀπειθυνόμεναι πρὸς τὸν πατριάρχην Κων/πόλεως Σέργιον, ὀνομάζουσιν αὐτὸν ἀκόμη «ἀγιώτατον καὶ μακαριώτατον» (Lipgenthal, Jus graecoromanum, τόμος 3ος, σελὶς 33 καὶ 34). Οἱ λοιποὶ πατριάρχαι καὶ οἱ μητροπολῖται ἐν αὐταῖς ὀνομάζονται «δοσιώτατοι» (σελὶς 45 καὶ 46). Ἡδὴ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς Ἰουστινιανείου ἐποχῆς οἱ τίτλοι «ἀγιώτατος καὶ μακαριώτατος» εἶχον καθιερωθῆ διὰ τὸν Κων/πόλεως, ὁ δὲ πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κοινὸς δι' ὅλους τοὺς πατριάρχας τίτλος «δοσιώτατος» εἶχεν ἐπὶ Ἰουστινιανείου ἐποχῆς περιορισθῆ εἰς τοὺς ἄλλους πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς (Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων) καὶ ἐπεκταθῆ εἰς τοὺς ὑπὸ τοὺς πατριάρχας διοικητικοὺς ἐπισκοπικοὺς βαθμοὺς. Ἐκ τούτων κατανοεῖ τις τὴν σημασίαν τῆς 12θης Νεαρᾶς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλήσαμεν ἐν τέλει τοῦ προηγουμένου κεφαλαίου, ἡ ὁποία ἐχρησιμοποίησε τὸν τίτλον τοῦ Κων/πόλεως «μακαριώτατος» καὶ διὰ τοὺς ἄλλους πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς, περιώρισε δὲ τὸν τίτλον «δοσιώτατος» μόνον εἰς τοὺς ἀπλοῦς ἐπισκόπους. Ἦτο πράγματι ἐξόρμησις πέραν τῆς Ἰουστινιανείου ἐποχῆς καὶ πέραν ἀκόμη τῶν Νεαρῶν τοῦ Ἡρακλείου. Ἦτο προφητεία τοῦ μέλλοντος. Ἐν ταῖς Νεαραῖς τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος τοῦ Σοφοῦ (866—912) ἐκ τῶν μνημονευθέντων τίτλων τοῦ Κων/πόλεως («ἀγιώτατος καὶ μακαριώτατος») παρουσιάζεται δι' αὐτὸν σταθερῶς πλέον ὁ εἰς 33 αὐτῶν, ὁ τίτλος «ἀγιώτατος» ὁ ὁποῖος θὰ παραμείνῃ μέχρι τέλος τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς. Ὁ τίτλος «μακαριώτατος» εἰς τὸ μέλλον, ἀλλ' ὄχι προσεχές, θὰ ἐπικρατήσῃ ὀλοτελῶς διὰ τοὺς ἄλλους πατριάρχας, ὁ δὲ τίτλος «δοσιώτατος» θὰ παραμεινῆ ὀλοτελῶς ἐκ τῶν διοικητικῶν ἐπισκοπικῶν βαθμῶν καὶ θὰ καταντήσῃ εἰς τοὺς μοναχοὺς. Ἐν ἀρχῇ τῆς 8ης καὶ τῆς 7ης Νεαρᾶς ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὀνόμασε μὲν τὸν πατριάρχην Κων/πόλεως ἐπίσης «ἀγιώτατον» ἀλλ' ἐν τῷ κειμένῳ παρεμπιπτόντως προσεφώνησεν αὐτὸν «ἡ ὑμῶν μακαριότης» καὶ μετεχειρίσθη τὴν φράσιν, «ἡ ἀξίωσις τῆς ὑμετέρας μακα-

ριότητος» ἐνῶ συμφωνότερον πρὸς τὸν τίτλον «ἀγιώτατος» ἔπρεπε νὰ προσφωνήσῃ αὐτὸν «ἡ ὑμῶν ἀγιωσύνη» καὶ νὰ μεταχειρισθῇ τὴν φράσιν, «ἡ ἀξίωσις τῆς ὑμετέρας ἀγιωσύνης», ὡς γίνεται βραδύτερον.— Εἰς τὸν τόμον τῆς ἐνώσεως (920) τοῦ ἐκ τοῦ τετάρτου γάμου Λέοντος τοῦ Σοφοῦ προελθόντος σχίσματος ἔγινε προσθήκη ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου καὶ τοῦ συνάρχοντος ἀδελφοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου (976—1025). Ἡ προσθήκη αὕτη ἀναφέρει τὸν πατριάρχην Κων/πόλεως Νικόλαον τὸν Μυστικόν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχε γίνῃ ἡ μνημονευθεῖσα ἐνωσις καὶ ὁ σχετικὸς τόμος ἐπίσης μόνον μὲ τὸν τίτλον «ἀγιώτατος» (Lingenthal, αὐτόθι, σελ. 233. Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα, τόμος 5ος, σελ. 9). Τοῦτο εἶχε πλέον καθιερωθῆ καὶ ἐπικρατήσῃ, ὡς δεικνύουσιν αἱ ἐπόμεναί σχετικαὶ μαρτυρικαὶ πατριαρχικῶν γραμμάτων καὶ αὐτοκρατορικῶν Νεαρῶν. Εἴκοσι πατριαρχικὰ γράμματα τοῦ Κων/πόλεως ἐκ τῆς 11—13 ἐκ/ρίδος, προερχόμενα ἐκ τῶν πατριαρχῶν Ἀλεξίου τοῦ Στουδίτου (1025—43), Ἰωάννου τοῦ Ξιφιλίνου (δύο, 1063—75), Εὐστρατίου Γαριδᾶ (1081—84), Νικολάου τοῦ Γραμματικοῦ (τρία, 1084—1111), Λέοντος τοῦ Στυππῆ (1134—43), Μιχαὴλ τοῦ Ὁξείτου ἢ Κουρκοῦα (τέσσαρα, 1143—46) καὶ Λουκᾶ τοῦ Χρυσοβέργῃ (δύο. 1156—69), ὅλα ἐν ἀρχῇ ἔχουσι τὴν φράσιν «προκαθημένου τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου» (Ράλλη καὶ Ποτλῆ, αὐτόθι, σελ. 36, 51, 53, 57, 58, 59, 60, 62, 76, 83, 85, 88, 90, 95, 98). Πρὸς τούτοις γράμματα τῶν πατριαρχῶν Κων/πόλεως Μανουὴλ τοῦ Χαριτοπούλου (1222), Γερμανοῦ τοῦ Β' (τρία, 1222—1240), Μανουὴλ τοῦ Β' (1240—1255) καὶ Ἀρσενίου Αὐτωριανοῦ (1125—60 καὶ 1261—67), ὅλα φέρουσι τὴν ἐπιγραφὴν «τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου», ἔστω καὶ ἂν ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη δὲν ἀπετέλει ἀρχικὸν τῶν ἐγγράφων τούτων συστατικόν (Miklosich καὶ Müller, Acta et diplomata, τόμος 4ος, σελ. 287, 295, 298, 301, 303). Ἐξ αὐτοκρατορικῶν Νεαρῶν, προερχόμενα ἐκ τῶν αὐτοκρατόρων Κωνσταντίνου Δούκα (μία ἐκ τοῦ ἔτους 1065) καὶ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ (πέντε ἐκ τῶν τεσσάρων ἐτῶν 1087, 1094, 1097, καὶ 1107) ἀποκαλοῦσι τὸν πατριάρχην ἐπίσης «ἀγιώτατον» (Lingenthal, αὐτόθι, σελ. 323, 324, 369, 384, 408, 413, 424). Ἄν εἰς πατριαρχικὰ γράμματα τοῦ Κων/πόλεως τῆς ἐποχῆς ταύτης δὲν ἀναφέρεται ὁ τίτλος «ἀγιώτατος», τοῦτο συμβαίνει διότι ὁ πατριάρχης, παρουσιαζόμενος ὁμιλῶν εἰς πρῶτον πρόσωπον, δὲν ἠδύνατο νὰ ὀνομάσῃ ἑαυτὸν «ἀγιώτατον», περιοριζόμενος νὰ εἴπῃ «ἡ ἐμῇ μετριότης». Ὁ αὐτοχαρακτηρισμὸς οὗτος προερχόμενος ἐκ μετριοφροσύνης, δὲν σημαίνει, ὅτι δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐπικρατήσῃ ὁ τίτλος «ἀγιώτατος»

Οἱ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τίτλοι τῶν μητροπολιτῶν καὶ τῶν ἀρχιεπισκόπων (ἐν τῇ στενοτέρᾳ ἐννοίᾳ τῆς λέξεως ταύτης) (¹)

1. Ἀρχιεπίσκοποι, ἐν στενοτέρᾳ ἐννοίᾳ, εἶναι ἀπλοὶ ἐπίσκοποι, ἰσοβάθμιοι πρὸς τοὺς ἄλλους ἐπισκόπους τῆς ἐπαρχίας, μὴ ἐξαρτώμενα ὁμῶς πλέον ἐκ τοῦ μητροπολίτου αὐτῆς.

Τρία πατριαρχικά γράμματα τοῦ Κων)πόλεως ὠνόμασαν αὐτοὺς «θεοφιλεστάτους», τίτλος, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τῆς Ἰουστινιανείου ἐποχῆς εἶχε περιορισθῆ εἰς αὐτοὺς. Τὰ τρία ταῦτα γράμματα εἶναι τὰ ἐπόμενα. α') Συνοδικὸν γράμμα τοῦ πατριάρχου Σισιννίου τοῦ Β' (998. Ράλλη καὶ Ποτλῆ, αὐτόθι, τόμος 5ος σελίς 14). β') Συνοδικὸν γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἀλεξίου τοῦ Στουδίτου (1029, αὐτόθι σελίς 25 καὶ 32). γ') Ὑπόμνημα τοῦ αὐτοῦ πατριάρχου Ἀλεξίου (1029) περὶ τῶν διὰ δωρεᾶς λαμβανόντων μοναστήρια. Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο, γενόμενον δεκτὸν καὶ σφραγισθὲν διὰ μολυβδίνης σφραγίδος, ὑπὸ 36 μητροπολιτῶν καὶ ἀρχιεπισκόπων, ὠνόμασεν αὐτοὺς ἐν τέλει «θεοφιλεστάτους» (αὐτόθι, σελίς 24), ἀλλ' ἐν τῷ κειμένῳ ἔκαμε λόγον γενικῶς περὶ «ἀγιωτάτων ἀρχιερέων» (αὐτόθι, σελίς 23). Τοῦτο, ἀρὰ γε, συνέβη, διότι πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὁ τίτλος, «ἀγιώτατος» ἦτο κοινὸς εἰς ὄλους τοὺς ἐπισκόπους (ἐπισκόπους, μητροπολίτας καὶ πατριάρχας), ἢ διότι ὁ τίτλος οὗτος ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἠφωθεῖς, γενόμενος πατριαρχικὸς καὶ περιορισθεῖς κυρίως εἰς τὸν πατριάρχην Κων)πόλεως ἀπεδόθη ἐνταῦθα εἰς στιγμήας γενναιοδωροῦ διαθέσεως τοῦ γράψαντος τὸ ὑπόμνημα καταχρηστικῶς καὶ εἰς μητροπολίτας; Προτιμῶμεν τὸ δεύτερον, ὡς χρονολογικῶς καὶ ψυχολογικῶς πλησιέστερον. Ὅπως τὰ τρία μνημονευθέντα πατριαρχικά γράμματα, οὕτω καὶ Νεαρὰ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Δούκα (1065) ὠνόμασε τοὺς μητροπολίτας «θεοφιλεστάτους». Ἡ Νεαρὰ αὕτη ἀρχεται ὡς ἑξῆς. «Οἱ θεοφιλέστατοι μητροπολίται ἐδεήθησαν τῆς βασιλείας μου, ἀγιώτατε δέσποτα» (Lingenthal, αὐτόθι, σελίς 323, προβλ. καὶ σελίδα 324). Ἄλλ' ἔκτοτε ὁ τίτλος «θεοφιλέστατος» ἤρχισε νὰ ὑποχωρῆ καὶ ἐκ τῆς χρήσεως αὐτοῦ διὰ τοὺς μητροπολίτας καὶ τοὺς ἀρχιεπισκόπους. Δύο συνοδικὰ γράμματα τοῦ πατριάρχου Κων)πόλεως Ἰωάννου τοῦ Ξιφιλίνου (1066 καὶ 1067) τοὺς μετὰ τοῦ πατριάρχου συνεδριάζοντας μητροπολίτας καὶ ἀρχιεπισκόπους ὠνόμασαν «πανιερωτάτους» (Ράλλη καὶ Ποτλῆ, αὐτόθι, σελίς 51 καὶ 53). Τὸ μὲν πρῶτον γράμμα μετεχειρίσθη τὸν τίτλον τοῦτον μόνον ἐν τῷ προοιμίῳ, τὸ δεύτερον ἐν τῷ προοιμίῳ καὶ ἐν τῷ κυρίῳ μέρει τοῦ ἐγγράφου καὶ μάλιστα δὶς. Θὰ ἴδωμεν, ὅτι διὰ τοὺς μητροπολίτας καὶ τοὺς ἀρχιεπισκόπους δὲν καθιερώθη ὁ τίτλος «πανιερωτάτος», ἀλλ' ὁ ἀπλοῦς «ιερωτάτος». Ἐπομένως, θὰ ἐφαίνεται λογικὸς ὁ ἰσχυρισμὸς, ὅτι πρὶν ὁ πατριαρχικὸς τίτλος «ἀγιώτατος» γίνῃ «παναγιώτατος» δὲν ἦτο δυνατὸν ὁ μητροπολιτικὸς τίτλος «ιερωτάτος» νὰ μεταβληθῆ εἰς «πανιερωτάτος». Ἐκτὸς τούτου, καὶ ὅτε βραδύτερον πράγματι εἰσῆχθη ὁ τίτλος «πανιερωτάτος», οἱ μετὰ τοῦ πατριάρχου συνεδριάζοντες μητροπολίται ἐπὶ μακρὸν χρονικὸν διάστημα καὶ μέχρις ἀκόμῃ τῆς μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐποχῆς ἐξηκολούθουν νὰ ὀνομάζωνται ἀπλῶς «ιερωτάτοι». Πῶς, λοιπόν, ἦτο δυνατὸν τὰ δύο ταῦτα γράμματα τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς 11ης ἐκ)ρίδος, ἀκριβῶς τοὺς μετὰ τοῦ πατριάρχου συνεδριάζοντας μητροπολίτας καὶ ἀρχιεπισκόπους νὰ ὀνομάσωσι «πανιερω-

τάτους». Ὅλα ταῦτα δικαιολογοῦσι τὴν γνώμην ἡμῶν, ὅτι ὁ εἰς τὰ δύο γράμματα τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου Ξιφιλίνου ἀπαντῶν τίτλος «πανιερώτατος» ἀποτελεῖ ἀβθαιρεσίαν τοῦ γράψαντος ἢ ἀντιγράψαντος τὰ ἔγγραφα ταῦτα, ἀναξίαν νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἐν τῇ ἐξιστορήσει τῆς ἐξελίξεως τοῦ ζητήματος. Ὁ τίτλος «ιερώτατος». Ἦδη ὁ Καισαρείας καὶ Παλαιστίνης Εὐσέβιος, ἀφιερῶν τὸ δέκατον βιβλίον τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας αὐτοῦ εἰς τὸν μητροπολίτην τῆς Τύρου Παυλῖνον (πρὸ τοῦ ἔτους 329) προσεφώνησεν αὐτὸν «ιερώτατέ μου Παυλῖνε» (Εὐσέβιου, Ἐκκλ. Ἱστορία, Χ. 1,2). Ἄλλὰ δὲν φαίνεται νὰ εἶχε ὑπ' ὄψιν προηγούμενα παραδείγματα, οὐδὲ εὔρε μετὰ ταῦτα μιμητάς. Ὁ Νικομηδείας Εὐσέβιος ἐννέα ἔτη πρὸ αὐτοῦ εἶχε ἐπιστεῖλη τῷ Τύρου Παυλῖνῳ, ἐπιγράψας ἀπλῶς «τῷ δεσπότῃ μου Παυλῖνῳ» (Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστορία, Ι. 6,1). Αἱ συλλογαὶ τῶν ἐπιστολῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου († 407), τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου († 444) καὶ τοῦ Κύρου Θεοδωρήτου († 458) ἠγνῶουν τὸν τίτλον «ιερώτατος». Ἡ ἐποχὴ τοῦ Μεγάλου Ἰουστινιανοῦ († 565) ἠγνῶει αὐτόν. Τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα γράμματα τῶν πατριαρχῶν Κων/πόλεως Σισιννίου (998) καὶ Ἀλεξίου τοῦ Στουδίτου (πρώτου ἡμίσεος τῆς 11 ἐκ/ρίδος) ἠγνῶουν ἐπίσης αὐτόν. Μέχρις ἀκριβεστέρου ἢ ὀρθοτέρου καθορισμοῦ, δεχόμεθα, ὅτι ὁ τίτλος «ιερώτατος» παρουσιάσθη μέσα τῆς 11ης ἐκ/ρίδος. Ἐν τοῖς γράμμασι τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου Ξιφιλίνου (1066 καὶ 1067), ὡς πρὸ ὀλίγου εἰδείξαμεν, δὲν ἔκειτο μὲν ὁ τίτλος «πανιερώτατος», θὰ ἔκειτο ὅμως ὁ τίτλος «ιερώτατος». Εἶναι μάλιστα ἐνδεχόμενον, ὅτι ἡ ἐμφάνισις τοῦ τίτλου «ιερώτατος» διὰ τοὺς μητροπολίτας ἐσχετίζετο μὲ τὴν ἐπὶ πατριάρχου Ἀλεξίου τοῦ Στουδίτου (1029) καὶ Ἰωάννου Ξιφιλίνου ἔριδα πρωτοκαθεδρίας μεταξὺ τῶν μητροπολιτῶν, τῶν ἐχόντων τὰ ἀξιώματα τοῦ συγκέλλου καὶ τοῦ συγκλητικοῦ, καὶ τῶν μητροπολιτῶν, τῶν μὴ ἐχόντων τὰ ἀξιώματα ταῦτα, καὶ μὲ τὴν ὁποίαν ἔριδα ἐσχετίζετο ἡ Νεαρά τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Δούκα (1065). Ἐκ τῆς ἔριδος ταύτης εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῇ καὶ ἡ ἀνώμαλος ἐμφάνισις τοῦ τίτλου «πανίερώτατος», ἐν τοῖς δύο ἔγγραφοις τοῦ Ἰωάννου Ξιφιλίνου (1066 καὶ 1067). Ἡ Νεαρά τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου Βοτανειάτου (1080) ἐνίσχυσε τὴν χρῆσιν τοῦ τίτλου «ιερώτατος» διὰ τοὺς μητροπολίτας καὶ τοὺς ἀρχιεπισκόπους. Τὸ σχετικὸν χωρίον ἔχει ὡς ἑξῆς: «Τῶν τότε ἐνδημούντων κατὰ τὴν βασιλεύουσαν ἱερωτάτων μητροπολιτῶν καὶ ἀρχιεπισκόπων» (Lingenthal, αὐτόθι σελ. 339). Εἰς τὸν ἰσχυρισμὸν ἡμῶν, ὅτι ὁ τίτλος «ιερώτατος» εἶχε ἤδη εἰσαχθῆ μέσα τῆς 11ης ἐκ/ρίδος δὲν ἀντίκειται τὸ γεγονός, ὅτι τρία πατριαρχικά γράμματα τοῦ Κωνσταντινουπόλεως, ἥτοι συνοδικὸν γράμμα τοῦ πατριάρχου Εὐστρατίου Γαριδᾶ (1081 - 1084) καὶ δύο συνοδικὰ γράμματα τοῦ πατριάρχου Νικολάου Κυρδιναίου (1084 - 1111) παροδικῶς ἐπανέφερον διὰ τοὺς μητροπολίτας καὶ τοὺς ἀρχιεπισκόπους τὸν τίτλον «θεοφιλέστατοι» (Ράλλη καὶ Ποτλῆ,

αυτόθι, σελίς 57, 58 και 59). Μετά τὴν ἐφήμερον ταύτην ἐπάνοδον, ὁ τίτλος «θεοφιλέστατος» ἐξαφανίζεται πλέον διὰ τοὺς μητροπολίτας καὶ τοὺς ἀρχιεπισκόπους, ἐπικρατήσαντος κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τοῦ τίτλου «ιερώτατος». Τέσσαρα συνοδικὰ γράμματα, τὸ μὲν πρῶτον τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Λέοντος τοῦ Στυππῆ (1134-43), τὰ δὲ τρία ἄλλα τοῦ πατριάρχου τῆς αὐτῆς πόλεως Μιχαὴλ τοῦ Ὁξείτου ἢ Κουρκούα (1143-46), ὠνόμασαν τοὺς μετὰ τοῦ πατριάρχου συνεδριάζοντας μητροπολίτας «ιερωτάτους», ἀλλὰ τὸ μὲν πρῶτον τοὺς ἐν στενωτέρῳ ἐννοία ἀρχιεπισκόπους ὠνόμασε «θεοφιλεῖς», τὰ δὲ τρία ἄλλα τὸν ἐν εὐρύτερῳ ἐννοία ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας (ἀργηγὸν τῆς ἀνεξαρτήτου ἐκκλησίας τῆς Ἀρχίδος) ὠνόμασαν «μακαριώτατον» (Ράλλη καὶ Ποτλῆ, αὐτόθι σελίς 76, 83, 85 καὶ 88. Πρβλ. τὴν 131 Νεαρὰν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἔτους 545, ὅπου ὁ αὐτὸς τίτλος ἀπεδόθη εἰς τὸν Πρώτης Ἰουστινιανῆς). Ὁ τίτλος «μακαριώτατος» ὡς γνωρίζομεν, ἐκ τοῦ Ρώμης καὶ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως, τέλη τῆς Ἰουστινιανείου ἐποχῆς, εἶχεν ἀρχίση ὁπωσδήποτε νὰ μεταδίδεται εἰς τοὺς τρεῖς πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς (Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων), ἐπομένως, καὶ εἰς ἀρχηγούς αὐτοκεφάλων ἐκκλησιῶν.

Οἱ τίτλοι «ἀγιώτατος» καὶ «παναγιώτατος» διὰ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Δύο Νεαράι τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ ἐκ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος (1166) μαρτυροῦσι τὴν ἐπικράτησιν τοῦ τίτλου «ἀγιώτατος» διὰ τὸν πατριάρχην Κωνπόλεως (Lingenthal, αὐτόθι, σελίς 483, 489). Ἐκ τῆς δευτέρας Νεαρᾶς παραθέτομεν δύο χωρία. Τὸ πρῶτον. «Τὸν ἀγιώτατον καὶ οἰκουμενικὸν πατριάρχην μετὰ τῶν ἐτέρων ἀγιωτάτων πατριαρχῶν» (αὐτόθι, σελίς 489). Οἱ ἕτεροι ἀγιώτατοι πατριάρχαι εἶναι οἱ τρεῖς ἄλλοι πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς (Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων). Τὸ δεύτερον χωρίον. «Ἡ βασιλεία μου καὶ νῦν ἐπικυροῦσα τὰ παρὰ τῶν ἀγιωτάτων πατριαρχῶν» (αὐτόθι, σελίς 491 καὶ ἐξῆς). Οἱ ἀγιώτατοι πατριάρχαι εἶναι τὸ σύνολον τῶν τεσσάρων πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ἐπὶ τῆς Ἰουστινιανείου ἐποχῆς ὁ τίτλος «ἀγιώτατος» ἐν τῇ ἔξυψώσει αὐτοῦ, τεινὼν νὰ γίνῃ πατριαρχικός, ἔφθασε νὰ ἀποδίδεται εἰς ὅλους τοὺς πατριάρχας, κυρίως ὁμως περιορισθῆ εἰς τὸν πατριάρχην Κωνπόλεως. Ἐπομένως, ἐν τοῖς παρατεθεισῶν δύο χωρίοις δὲν εἶναι παράδοξον, ὅτι ὁ τίτλος «ἀγιώτατος» ἀπεδόθη εἰς ὅλους τοὺς πατριάρχας. Εἶναι λείψανον τῆς Ἰουστινιανείου ἐποχῆς. Ἀλλὰ τέλη τῆς Ἰουστινιανείου ἐποχῆς εἰς τοὺς τρεῖς πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς (Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων) εἶχεν ἀρχίση ὁπωσδήποτε ἐκ τοῦ Κωνπόλεως νὰ μεταδίδεται ὁ τίτλος «μακαριώτατος». Διὰ τοῦτο τὰ ἐν τοῖς δύο παρατεθεισῶν χωρίοις λεγόμενα δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν καὶ κατ' ἄλλον τρόπον. Ἐφόσον, δηλονότι, εἶχε μὲν ὑποχωρήσῃ ὁ πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατ' ἐξοχὴν πατριαρχικός τίτλος «δσιώτατος», εἶχε δὲ ἀρχίση, ἀλλὰ δὲν εἶχεν

ἀκόμη ἐπικρατήση, διὰ τοὺς τρεῖς μνημονευθέντας πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς ὁ τίτλος «μακαριώτατος», οἱ γράφοντες περὶ αὐτῶν ἔξοικονομοῦν τὴν ἔλλειψιν τίτλου, μεταφέροντες εἰς αὐτοὺς ἢ εἰς τὸ σύνολον τῶν πατριαρχῶν τὸν τίτλον τοῦ Κων]πόλεως («ἀγιώτατος»). Κατὰ τὴν ἐξήγησιν ταύτην, δὲν εἶναι πλέον λείψανον τῆς Ἰουστινιανείου ἐποχῆς, ἀλλὰ πρωτότυπον δημιουργημα τῆς μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν νέας ἐποχῆς.—Ἐκ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος δύο Νεαραὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰσαὰκ τοῦ Ἀγγέλου (1185—1195) παρέχουσιν ὁμοίαις πληροφορίας. Ἐκ τῆς πρώτης Νεαράς παραθέτομεν δύο χωρία. Πρῶτον. «Τοῦ ἱερωτάτου μητροπολίτου Κυζίκου ὑπομνήσαντος πρότριτα τὸ κράτος μου... οὐκ ἀπέωσατο ἡ βασιλεία μου τὴν τοῦ μητροπολίτου ἰκέσιον δέησιν, διὸ μετακαλεσαμένη τὴν σήμερον τὸν ἀγιωτάτον μου δεσπότην καὶ οἰκουμενικὸν πατριάρχην, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἑτέρους ἀγιωτάτους πατριάρχας κτλ.» (τοὺς ἐν Κων]πόλει παρεπιδημοῦντας Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων. Lingenthal, αὐτόθι, σελίς 508 καὶ 509). Βλέπει τις τὸν τίτλον «ἀγιώτατος» ἀποδιδόμενον καὶ ἐνταῦθα εἰς τὸν Κωνσταντινουπόλεως καὶ εἰς τοὺς ἄλλους πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς. Ἄλλ' ἐν τῷ δευτέρῳ χωρίῳ τῆς πρώτης Νεαράς, τὸ ὁποῖον θὰ παραθέσωμεν, ἐμφανίζεται ὁ τίτλος «παναγιώτατος» διὰ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, τέλη τῆς 12ης ἑκατονταετηρίδος. «Ὅρισθέντες παρὰ τοῦ παναγιωτάτου ἡμῶν δεσπότη καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου» (Lingenthal, αὐτόθι, σελίς 511), ἀλλὰ μετ' ὀλίγον εἶπεν, «οἵτινες ἐλθόντες εἰς τὸν ἀγιωτάτον μου δεσπότην καὶ οἰκουμενικὸν πατριάρχην» (αὐτόθι, σελίς 512). Ἐχρησιμοποίησε, δηλονότι, τὸν τίτλον «παναγιώτατος», ἀλλ' ἀμέσως, ὡσεὶ μετανοήσας, ἐγκατέλειψεν αὐτόν, ἐπανελθὼν εἰς τὸν καθιερωμένον ἀπλοῦν πατριαρχικὸν τίτλον «ἀγιώτατος». Τοῦτο πιστοποιεῖται καὶ ὑπὸ τῆς δευτέρας Νεαράς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰσαακίου τοῦ Ἀγγέλου, ἐν τῇ ὁποίᾳ οὐδὲν ἴχνος τοῦ τίτλου «παναγιώτατος» ὑπάρχει, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖται ὁ τίτλος «ἀγιώτατος» διὰ τὸν Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοὺς ἄλλους πατριάρχας τῆς τῆς Ἀνατολῆς. «Ὁ ἱερωτάτος μητροπολίτης Κυζίκου καὶ σήμερον εὗρισκων τὴν βασιλείαν μου θεμιστεύουσαν, συνεδριαζόντων αὐτῇ τοῦ τε ἀγιωτάτου μου δεσπότη καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου καὶ τῶν ἑτέρων ἀγιωτάτων πατριαρχῶν (Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων), μηδὲ τῶν ἐν τῇ μεγάλῃ πόλει ἐνδημούντων ἱερωτάτων ἀρχιερέων ἀπολιμπανόντων» (αὐτόθι, σελίς 515). Ἐν ἀμφοτέραις ταῖς Νεαραῖς εἰς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει παρεπιδημοῦντας καὶ τῆς ἐνδημούσης μετέχοντας μητροπολίτας ἀποδίδεται ὁ τίτλος «ἱερωτάτος» (αὐτόθι, σελίς 508. 510. 515. πρβλ. καὶ δύο συνοδικὰ γράμματα τοῦ Κωνσταντινουπόλεως 1156-1169, Ράλλη καὶ Ποτλῆ, αὐτόθι σελίς 95 καὶ 98). Μόνον ὁ μητροπολίτης Κυζίκου, ὁ διὰ τῶν διαμαρτυριῶν αὐτοῦ ἀναστατώσας τὰ ἀνάκτορα καὶ τὸ πατριαρχεῖον, ὡς μὴ προσκληθῆς εἰ τὴν ἐνδημοῦσαν σύνοδον, προκειμένου περὶ ἀρχιερατικῶν ἐκλογῶν, ἐν τῇ μνημο-

νευθείση πρώτη Νεαρχῶ Ἰσαακίου τοῦ Ἀγγέλου δύο μὲν φορὰς ὠνομάσθη «ιερώτατος», ἀλλὰ δύο ἄλλας φορὰς ὠνομάσθη «πανιερώτατος» (Lingenthal, αὐτόθι, σελίς 511). Ἄν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ μητροπολίτης Κυζίκου ὄχι μόνον παρεπιδήμει ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀλλὰ καὶ μετέιχε τῆς ἐνδημούσης συνόδου («τῶν συνοδικῶν δικαστηρίων καὶ τῶν λοιπῶν συνελεύσεων», αὐτόθι, σελίς 509), πλὴν τῶν συνεδριῶν, εἰς τὰς ὁποίας δὲν προσεκληθῆ, τότε ἡ ἀπόδοσις εἰς αὐτὸν τοῦ τίτλου «πανιερώτατος» εἶναι ἴσως μοναδικὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην (ἴδε ἀνωτέρω σελίς 348).

Οἱ τίτλοι «ἀγιώτατος» διὰ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως καὶ «ιερώτατος» διὰ τοὺς μητροπολίτας καὶ τοὺς ἀρχιεπισκόπους ἀπετέλουν κανόνα, οἱ τίτλοι «παναγιώτατος» διὰ τὸν Κωνσταντινουπόλεως καὶ «πανιερώτατος» διὰ τοὺς μητροπολίτας καὶ τοὺς ἀρχιεπισκόπους ἀπετέλουν ἐξαιρέσεις. Ταῦτα εἶναι ἤδη συμπέρασμα ἐκ τῶν προηγουμένως λεχθέντων, θὰ ἐξελεγχθῶσι δὲ καὶ θὰ ἐπιβεβαιωθῶσιν ἐνταῦθα ὑπὸ πατριαρχικῶν ἐγγράφων καὶ αυτοκρατορικῶν Νεαρχῶν ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς 12ης ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῶν μέσων τῆς 14ης ἑκατονταετηρίδος. **Πρῶτον, ἀναφέρομεν ὀκτὼ πατριαρχικὰ γράμματα 12ης καὶ 13ης ἑκατονταετηρίδος.** Συνοδικὸν γράμμα τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Γεωργίου Ξιφιλίνου (1197) ὠνόμασε τὸν πατριάρχην «παναγιώτατον» («προκαθημένου τοῦ παναγιωτάτου ἡμῶν δεσπότου», Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα, τόμος 5ος, σελίς 101), ἀλλὰ μετ' ὀλίγον δις μετεχειρίσθη τὴν φράσιν «τῷ κατὰ καιροὺς ἀγιωτάτῳ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως», τοὺς δὲ μετ' αὐτοῦ συνεδριάζοντας ὠνόμασεν «ιερωτάτους ἀρχιερεῖς» (αὐτόθι, σελίς 101 καὶ 102). Συνοδικὸν γράμμα τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννου τοῦ Καματηροῦ (1198-1206), ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸν μητροπολίτην Δυρραχίου καὶ τὸν ἐπίσκοπον Δεαβόλεως, ὠνόμασε τὸν μὲν πρῶτον «ιερώτατον», τὸν δὲ δεύτερον «θεοφιλέστατον» (αὐτόθι, σελίς 103). Οἱ ἄλλοι ἐπίσκοποι μέχρι σήμερον φέρουσι τὸν τίτλον «θεοφιλέστατοι». Γράμμα τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Γερμανοῦ τοῦ Β' (1235) ἀρχεται ὀρθῶς· «ὁ θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος Ἄρτης», διότι ὁ Ἄρτης ἦτο τότε ἐπίσκοπος, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐν τῷ αὐτῷ γράμματι προσεφώνησεν αὐτὸν παραδόξως «πανιερώτατε Ἄρτης» (αὐτόθι, σελίς 106). Τοῦτο ἀποτελεῖ παραδρομὴν, διότι γνωρίζομεν, ὅτι τὸ «ιερώτατος» ἦτο τίτλος τῶν μητροπολιτῶν καὶ τῶν ἀρχιεπισκόπων, καὶ ἤδη αὐτός, ἂν ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ τὸν ἄπλοῦν ἐπίσκοπον Ἄρτης, θὰ ἦτο ἀνάρμοστος, πολὺ δὲ περισσότερον ἦτο ἀνάρμοστος ὁ χρησιμοποιηθεὶς τίτλος «πανιερώτατος». Δυνάμεθα ὅμως νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ παραδρομὴ καὶ τὸ ἀνάρμοστον τοῦτο διὰ τὸν ἄπλοῦν ἐπίσκοπον δεικνύει πάντως, ὅτι διὰ τοὺς μὴ ἐν Κωνσταντινουπόλει παρεπιδημοῦντας καὶ ἐπομένως μὴ μετέχοντας τῆς ἐνδημούσης συνόδου μητροπολίτας εἶχεν ἤδη χρησιμοποιηθῆ ὁ τίτλος «πανιερώτατος», εἰς χρῆσιν ὄχι βεβαίως κατὰ παραδρο-

μὴν καὶ ἀνάρμοστον, ἀλλ' εὐδοουμένην καὶ ἀρμόζουσαν, αὕτη ὁμως ἀπετέλει ἀκόμη ἑξαίρεσιν. Ἄλλ' ἐκτὸς τούτου ἔχομεν ῥητὴν μαρτυρίαν χρήσεως τοῦ τίτλου «πανιερώτατος» εἰς τὸν μητροπολίτην Κυζικίου (ἴδε ἀνωτέρω σελίδα 351). Ἄπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦλάχιστον ταύτης παραλλήλως ἐμφανίζεται ζήτημα τίτλου τῶν νεκρῶν πατριαρχῶν. Γράμμα τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Γερμανοῦ τοῦ Β' (1222-1240) ὠνόμασεν «ἀγιώτατον» ὄχι ζῶντα πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ παλαιότερόν τινα πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γερμανὸν (Ράλλη καὶ Ποτλῆ, αὐτόθι, σελίς 110), ἐνῶ ἄλλο συνοδικὸν γράμμα τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Γερμανοῦ τοῦ Β' ὠνόμασε τὸν κατέχοντα τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως «παναγιώτατον». «Συνοδικῶς προκαθημένου τοῦ παναγιωτάτου δεσπότη ἡμῶν... κυροῦ Γερμανοῦ» (Miklosich καὶ Müller, Acta et diplomata, τόμος III, σελίς 65). Συνοδικὸν γράμμα τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Μανουὴλ τοῦ Β' (1250) ὠνόμασεν αὐτὸν ἐπίσης «παναγιώτατον» («προκαθημένου τοῦ παναγιωτάτου ἡμῶν δεσπότη», Ράλλη καὶ Ποτλῆ, αὐτόθι, σελίς 116), τοὺς δὲ μετὰ τοῦ πατριάρχου συνεδριάζοντας ἀρχιερεῖς ὠνόμασεν «ιερωτάτους» (αὐτόθι, σελίς 116 πρβλ. καὶ ἕτερον γράμμα αὐτοῦ, αὐτόθι, σελίς 114). Συνοδικὸν γράμμα τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Ἀρσενίου τοῦ Αὐτρωριανοῦ (1256) ὠνόμασε τὸν πατριάρχη πάλιν «παναγιώτατον». «Προκαθημένου τοῦ παναγιωτάτου ἡμῶν δεσπότη καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κῆρ Ἀρσενίου ἐν τοῖς κατὰ Νύμφαιον μονῆς τῶν ἁγίων μεγάλων μαρτύρων Θεοδώρων κελλίσι, συνεδριαζόντων τῇ μεγάλῃ ἁγιωσύνῃ αὐτοῦ τῶν ἱερωτάτων ἀρχιερέων» (Miklosich καὶ Müller, αὐτόθι, τόμος I, σελίς 118 καὶ ἐξῆς). Ἄλλ' ἢ φράσις «τῇ μεγάλῃ ἁγιωσύνῃ αὐτοῦ» ἀντὶ τοῦ «τῇ παναγιότητι αὐτοῦ» δεικνύει, ὅτι ὁ καθιερωμένος τίτλος τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἦτο «ἀγιώτατος». Ἐν τῷ αὐτῷ γράμματι ὁ ἀποθανὼν πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Μανουὴλ ὁ Β' ὠνομάσθη «ἀγιώτατος» (αὐτόθι, σελίς 120).

Δεύτερον, ἀναφέρομεν τέσσαρας αυτοκρατορικὰς Νεαράς ἐκ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς 13ης καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τῆς 14ης ἑκατονταετηρίδος. Δύο Νεαράι εἶναι Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου. Ἡ πρώτη (1270) ἄρχεται διὰ τῶν λέξεων, «Ἀγιώτατέ μου δέσποτα» (Lingenthal, αὐτόθι, σελίς 593), ἀναφερομένων εἰς τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ δευτέρα (1275-1282) περιέχει τὴν φράσιν, «τῷ ἱερωτάτῳ μητροπολίτῃ Κυζικίου» (αὐτόθι, σελίς 598). Αἱ δύο ἄλλαι Νεαράι εἶναι Ἀνδρονίκου τοῦ Β' τοῦ Παλαιολόγου, τοῦ ἐπιλεγομένου Πρεσβυτέρου. Ἡ πρώτη προέρχεται ἐκ τοῦ ἔτους 1304 καὶ μνημονεύει «τῶν ἱερωτάτων ἀρχιερέων» (αὐτόθι, σελίς 622). Περὶ τὸ τέλος τῆς Νεαράς, ἀναφερόμενα εἰς τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ἀθανάσιον τὸν Α', κεῖνται τὰ ἐπόμενα. «Ἐφ' ᾧ ὁ ἀγιώτατός μου δεσπότης... στέρξει καὶ ἀποδέξεται τοῦτο μετὰ τῆς περι αὐτὸν θείας καὶ ἱερᾶς δμηγύρεως τῶν ἱερωτάτων ἀρχιερέων» (αὐτόθι, σε-

λις 623). «Όλα ταῦτα μαρτυροῦσι τοὺς κανονικοὺς τίτλους «ἀγιώτατος» διὰ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως καὶ «ιερώτατος» διὰ τοὺς ἀρχιερεῖς. Θὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν περισσότερο εἰς τὴν δευτέραν Νεαράν, γραφεῖσαν κατὰ τὸ ἔτος 1312, ἡ ὁποία ἀρχεται διὰ τῶν ἐπομένων. «Ἐπεὶ ὁ μακαριώτατος ἀρχιεπίσκοπος Πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας ἀνήνεγκε τῇ βασιλείᾳ μου, ὡς ὁπόταν τις τῶν κατ' αὐτοὺς ἀρχιερατευόντων ἐν τῇ κατ' αὐτὸν τοιαύτῃ ἀγιωτάτῃ ἐκκλησίᾳ ἢ ἕτερός τις τῶν ὑπ' αὐτὸν τελούντων θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων τῷ τοῦ βίου χρήσῃται τέλει» (αὐτόθι, σελίς 633). Ἐν τῇ αὐτῇ Νεαράῳ κατωτέρω ὑπάρχει τὸ ἐπόμενον παράλληλον χωρίον. «Τοῦ κατὰ καιροὺς ἀρχιερατευόντος εἰς τὴν εἰρημένην ἀγιωτάτην ἀρχιεπισκοπὴν ἢ τινος ἑτέρου τῶν ὑπ' αὐτὸν θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων ἢ τινος τῶν ἀρχιερέων» (αὐτόθι, σελίς, 634). Πρόκειται περὶ τῆς ἀνεξαρτήτου ἀρχιεπισκοπῆς Ἀρχίδος, πρὸς τὴν ὁποίαν ἀπὸ τῆς 12ης ἑκατονταετηρίδος ἐσφαλμένως ἐταντίζετο ἢ ἀπὸ πολλοῦ κατηγορημένη αὐτοκέφαλος ἀρχιεπισκοπὴ Πρώτης Ἰουστινιανῆς. Ἡ Νεαρά τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἀνεξαρτήτου ἐκκλησίας τῆς Ἀρχίδος, ὄντα ἀρχιεπίσκοπον ἐν τῇ εὐρύτερᾳ ἐννοίᾳ τῆς λέξεως, ὠνόμασε «μακαριώτατον», συμφώνως πρὸς τὴν ἤδη ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἀρξαμένην ἐπέκτασιν τοῦ τίτλου τούτου ἐκ τοῦ Ρώμης καὶ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως εἰς τοὺς ἄλλους πατριάρχας (ἴδε ἀνωτέρω σελίδα 343 καὶ ἐξῆς). Ὑπὸ τοὺς «ἀρχιερατευόντας» (ἢ «ἀρχιερεῖς» τοῦ παραλλήλου χωρίου) νοοῦνται οἱ ὑπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἀρχίδος μητροπολίται, ὑπὸ δὲ τοὺς «θεοφιλεστάτους ἐπισκόπους» ἀμφοτέρων τῶν χωρίων νοοῦνται οἱ ὑπὸ τοὺς μητροπολίτας τούτους ἀπλοῖ ἐπίσκοποι. Ἄλλ' ἐνῶ ἐν τῇ πρὸ δεκαετίας (1304) γραφεῖση Νεαράῳ αὐτοῦ ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος ὠμίλησε περὶ τοῦ κατέχοντος τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἀθανασίου τοῦ Α' διὰ τῆς φράσεως «ἀγιώτατός μου δεσπότης» (ἴδε ἀνωτέρω σελίδα 353), ἐν τῇ μετὰ δεκαετίαν γραφεῖση Νεαράῳ, τὴν ὁποίαν πραγματευόμεθα, λόγου γενομένου περὶ τοῦ πρὸ 70 ἐτῶν ἀποθανόντος πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γερμανοῦ τοῦ Β' (1222 - 1240) ὠνόμασεν αὐτὸν δις «παναγιώτατον» (Lingenthal, αὐτόθι, σελίς 633 καὶ 634). Οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως Γερμανός ὁ Β' (1222 - 1240) καὶ Ἀρσένιος ὁ Ἀὐτῳρειανός (1256) ἀντιθέτως ἀποθανόντας πατριάρχας Κωνσταντινουπόλεως (Γερμανὸν καὶ Μανουὴλ) ὠνόμασαν διὰ τοῦ τίτλου «ἀγιώτατος» (ἴδε ἀνωτέρω σελίδα 353 καὶ ἐξῆς). Οἱ τίτλοι «ἀγιώτατος» διὰ τὸν πατριάρχην ΚΠόλεως καὶ «ιερώτατος» διὰ τοὺς μητροπολίτας καὶ τοὺς ἀρχιεπισκόπους ἀπετέλουν πράγματι τὸν κανόνα (πρβλ. καὶ Νεαράς Ἀνδρονίκου τοῦ Β', τοῦ Πρεσβυτέρου, 1318 καὶ 1324 καὶ Ἀνδρονίκου τοῦ Γ', τοῦ Νεωτέρου, 1329. Miklosich καὶ Müller, Acta et diplomata, τόμος., σελίς 89. Lingenthal, αὐτόθι, σελίς 641 καὶ 637).

Τρίτον, ἀναφέρομεν αὐτοκρατορικὰς Νεαράς ἐκ τῶν μέσων τῆς 14ης ἑκατονταετηρίδος. Ἐνδιαφέρουσιν ἡμᾶς δύο Νεαράι τοῦ αὐτο-

κράτορος Ἰωάννου τοῦ Καντακουζηνοῦ καὶ ἄλλως καὶ ὡς μαρτυροῦσαι τοὺς κανονικοὺς ἐπισκοπικοὺς τίτλους. Ἡ πρώτη Νεαρά (1347) ἐπικυροῖ τὴν καθάραισιν τοῦ πολεμίου τῶν Ἑσυχαστῶν πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννου Καλέκα. Τὸν ἀντίπαλον τούτου Γρηγόριον Παλαμᾶν ὠνόμασε «δσιώτατον ἐν ἱερομονάχοις», ἐκ τοῦ ὁποίου βλέπομεν, ὅτι ὁ πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατ' ἐξοχὴν πατριαρχικὸς τίτλος «δσιώτατος» παρεμερίσθη ὁλοτελῶς ἐκ τῶν ἐπισκοπικῶν τίτλων καὶ περιῆλθεν εἰς τοὺς μοναχοὺς (πρβλ. «δσιώτατοι ἱερομόναχοι», Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν, σελίς 385). Ὁ Παλαμᾶς μετ' ὀλίγον, ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους 347, ἔγινε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης. Περὶ τῶν κανονικῶν ἐπισκοπικῶν τίτλων πληροφορεῖ ἡμᾶς τὸ ἐπόμενον χωρίον. «Ἡ ὑψηλοτάτη δέσποινα τῶν Ρωμαίων καὶ ἔρασμιωτάτη ἀδελφὴ τῆς βασιλείας μου (ἡ βασιλομήτωρ Ἄννα τῆς Σαβοΐας)...πολλάκις πρότερον μετὰ τῶν **ιερωτάτων** ἀρχιερέων περὶ τούτων ἐξετάσασα, εἶτα σύνοδον συγκροτεῖ, καθ' ἣν ἐξετάσεως καὶ διαγνώσεως ἀκριβοῦς γενομένης καθαιρέσει κοινῇ πάντες τοῦτον καθυποβάλλουσιν...ὃ μὴ μόνον ἐνταῦθα κατὰ τὴν σύνοδον ταύτην οἱ συνελθόντες ἔπραξαν, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν τοῖς κελλίοις σχολάζοντες **ιερώτατοι** μητροπολίται ἐγγράφως συνεψηφίσαντο...ὃ τε Ἱεροσολύμων **ἀγιώτατος** πατριάρχης καὶ οἱ λοιποὶ **ιερώτατοι** μητροπολίται σύνοδον καὶ αὐτοὶ συγκροτήσαντες ἀπεφάναντο...μετὰ μέντοι τὴν τῆς βασιλείας μου ἐπιδημίαν...προκαθήσας μετὰ τοῦ ὑψηλοτάτου βασιλέως τῶν Ρωμαίων (τοῦ δεκαπενταετοῦς Ἰωάννου Ε' τοῦ Παιολόγου) καὶ ἔρασμιωτάτου υἱοῦ τῆς βασιλείας μου καὶ μετὰ τῶν **ιερωτάτων** ἀρχιερέων καὶ τῆς συγκλήτου διεμνησάμεθα τοῦτον (τὸν Ἰωάννην Καλέκαν) εἰς τὴν σύνοδον ἀπαντῆσαι» (Lingenthal, αὐτόθι, σελίς 699 καὶ ἐξῆς). Ἡ δευτέρα Νεαρά τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ (1353) συνεκάλεσε σύνοδον ἐν Νικαίᾳ πρὸς κρίσιν τοῦ Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας Βασιλείου Καραντηνοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχεν ὑποβάλλῃ εἰς τὸν αὐτοκράτορα κατηγορητήριον κατὰ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Καλλινίκου τοῦ Α'. Ἡ Νεαρά ἄρχεται διὰ τῆς ἀπλῆς προσφωνήσεως «Πατριάρχα» ἄνευ τίτλου τινός, διότι κατ' αὐτοῦ ἐστρέφετο τὸ κατηγορητήριον τοῦ Καισαρείας Βασιλείου. Ἀλλ' ἐν τῷ κειμένῳ τῆς Νεαρᾶς εἰς τὸν πατριάρχην δις ἀποδίδεται ἡ φράσις «ἡ ἀγιωσύνη σου» ἡ ὁποία προϋποθέτει τὸν τίτλον «ἀγιώτατος». Παραθέτομεν τὸ ἐπόμενον χωρίον. «Ὅθεν καὶ παραδηλοῖ τῇ ἀγιωσύνῃ σου ἡ βασιλεία μου, ὡς ἂν ἐπὶ συνελεύσει τῶν ἐνδημούντων ἐν τῇ Νικαίᾳ **ιερωτάτων** ἀρχιερέων, ὅσοιδήποτε ἂν καὶ ᾧσι, κἂν ἴσως καὶ τοῦ κεκανονισμένου ἀριθμοῦ ἀποδέωσι, συγκαλέσῃται καὶ τὸν **ιερώτατον** πατριάρχην Θεουπόλεως μεγάλης Ἀντιοχείας μετὰ τῶν ἄρτι συνόντων αὐτῷ κατὰ τὴν Νικαίαν ἐπισκόπων» (αὐτόθι σελίς 711). Ἐν τῇ πρώτῃ Νεαρᾷ ὁ Ἱεροσολύμων ὠνομάσθη «ἀγιώτατος» (τίτλος τοῦ Κωνσταντινουπόλεως), ἐν τῇ δευτέρῃ Νεαρᾷ ὁ Ἀντιοχείας ὠνομάσθη «ιερώτατος» (τίτλος τῶν μητροπολιτῶν). Ἡ ἀσάθεια αὐτῆ δεικνύει τὰ ἐπό-

μενα. Μετὰ τὸν ὑποβιβασμὸν τοῦ πατριαρχικοῦ τίτλου «δοσιώτατος» ἐπειδὴ διὰ τοὺς τρεῖς πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς (Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων) δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐπικρατήση ἰδιαίτερος τίτλος (ἴδε ἀνωτέρω, σελίδα 350 καὶ ἐξῆς), οἱ γράφοντες ἐξοικονομοῦν τὴν ἔλλειψιν ταύτην, λαμβάνοντες ἄλλοτε μὲν ἄνωθεν τὸν τίτλον τοῦ Κωνσταντινουπόλεως, ἄλλοτε δὲ κάτωθεν τὸν τίτλον τῶν μητροπολιτῶν. Εἶχε βεβαίως ἀρχίσῃ ὀπωσθήποτε νὰ μεταδίδεται εἰς τοὺς τρεῖς τούτους πατριάρχας ὁ τίτλος «μακαριώτατος» ἀλλ' οὗτος δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐπικρατήση δι' αὐτοῦς.

Τέταρτον, ἀναφέρομεν πατριαρχικὰ ἔγγραφα ἐκ τῆς 14ης ἐκατονταετηρίδος. Ἐξ αὐτῶν βλέπομεν, ὅτι συνήθης τίτλος τῶν ἀπλῶν ἐπισκόπων ἦτο ὁ τίτλος «θεοφιλέστατος», ἄνευ ἐξαιρέσεως, συνήθης τίτλος τῶν μητροπολιτῶν καὶ τῶν ἀρχιεπισκόπων ἦτο ὁ τίτλος «ἱερώτατος», μὲ τέσσαρας ἐξαιρέσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ὠνομάσθησαν «πανιερώτατοι» (Miklosich καὶ Müller, Acta et diplomata, τόμος II, σελίς 134, 213, 215 καὶ 235), συνήθης τίτλος τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς ἦτο ὁ τίτλος «ἀγιώτατος» (αὐτόθι τόμος I, σελίς 2, 20, 22, 25, τόμος II σελίς 279 καὶ πολλαχοῦ). Πεντήκοντα γράμματα τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννου τοῦ Γλυκέως (1315—1320) εἶναι συντεταγμένα κατὰ τὸν τύπον ἐκεῖνον, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ πατριάρχης ὠνόμαζεν ἑαυτὸν «ἡ ἐμὴ μετριότης», ἐνίοτε μετὰ τῆς προσθήκης «προκαθημένη συνοδικῶς», ἐπομένως δὲν ἀναφέρεται ὁ τίτλος αὐτοῦ. Ἡ μεταξὺ τῶν γραμμάτων τούτων εὗρισκομένη ὁμολογία πίστεως τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Γρηγορίου ἀποδίδει εἰς τὸν Κων)πόλεως τὸν τίτλον «ἀγιώτατος» (αὐτόθι, τόμος Γ. σελίς 20). Ἐκ τῶν πενήντα γραμμάτων τοῦ Κων)πόλεως Ἰωάννου τοῦ Γλυκέως ἔν μόνον συνοδικὸν γράμμα (1315), προνοοῦν περὶ τῆς οἰκονομικῆς ἐνισχύσεως τοῦ πατριάρχου Κων)πόλεως ὠνόμασεν αὐτὸν ἐν παρόδῳ δις «παναγιώτατον» (αὐτόθι, σελίς 4 καὶ 5).

Ἡ μεταρρῦθμισις τοῦ χαρτοφύλακος Γρηγορίου Κουτάλη. Ὁ τίτλος «παναγιώτατος» ἔπαυσε νὰ ἀποτελῇ ἐξαιρέσιν. Ἐξαιρέσεις κατέστη ὁ τίτλος «ἀγιώτατος». Ἐν ἀρχῇ τῆς σειρᾶς τῶν γραμμάτων τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἡσαΐου (1323 - 1334) ὑπάρχει τὸ ἐπόμενον σημεῖωμα, γραφὲν βεβαίως ὑπ' αὐτοῦ τοῦ χαρτοφύλακος. «Κωδίκιον τῶν συνοδικῶν παρασημειώσεων γεγονὸς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ παναγιωτάτου κῆρ Ἡσαΐου, ἐξ οὗτου ὁ τιμιώτατος χαρτοφύλαξ τῆς ἀγιωτάτης μεγάλης τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας πανυπερεντιμότητος κῆρ Γρηγόριος ὁ Κουτάλης τῷ τοῦ χαρτοφύλακος ὀφρικίῳ ἐτιμήθη» (Miklosich καὶ Müller, αὐτόθι, τόμος I. σελίς 96). Ὁ Γρηγόριος Κουτάλης ὑπῆρξε μεταρρῦθμιστής. Ἐνῷ προηγουμένως ὁ πατριάρχης Κων)πόλεως ἐξαιρετικῶς ὠνομάζετο «παναγιώτατος», ὁ Κουτάλης ἐπεχείρησε νὰ εἰσαγάγῃ τὸν τίτλον τούτον εἰς τακτικὴν χρῆσιν ἐν τοῖς πατριαρχικοῖς ἔγγραφοις. Υἱοθέτησε τὸν ἔντισιν ἐγ-

γράφους ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Γεωργίου Ξιφιλίνου (1197), Γερμανοῦ τοῦ Β' (1250) καὶ Ἀρσενίου Αὐτωρειανοῦ (1256) χρησιμοποιηθέντα τύπον προοιμίου τῶν πατριαρχικῶν ἐγγράφων, «προκαθημένου τοῦ παναγιωτάτου ἡμῶν δεσπότου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, συνεδριαζόντων κτλ.» (ἴδε ἀνωτέρω, σελὶς 352 καὶ ἐξῆς), ἐνῶ προηγουμένως καὶ μετὰ ταῦτα ἐχρησιμοποιεῖτο ἄλλος τύπος προοιμίου τῶν πατριαρχικῶν γραμμάτων, ἔχων ὡς ἐξῆς: «ἡ ἐμὴ μετριότης προκαθημένη συνοδικῶς» (ἴδε ἀνωτέρω, σελίδα 347. 356 καὶ 358 καὶ ἐξῆς). Ἀπὸ τοῦ χαρτοφύλακος Γρηγορίου Κουτάλη (1324) μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 15ης ἐκ)ρίδος ὁ τίτλος «ἀγιώτατος» ἀποδίδεται εἰς τριανταπέντε πατριάρχας, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον πέντε εἶναι ζῶντες καὶ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον κατέχοντες (Miklosich καὶ Müller, αὐτόθι, τόμος I. σελὶς 115. 287. τόμος II. σελὶς 148. 229. 454). Τὰς ὑπολειπομένας τριάκοντα φορὰς ὁ τίτλος «ἀγιώτατος» ἀποδίδεται εἰς προαποθανόντας πατριάρχας (αὐτόθι, τόμος I. σελὶς 438. 484. τόμος II. σελὶς 13. 44. 55. 72. 78. 80. 91. 127. 132. 137. 161. 165. 193. 197 καὶ 198¹). 264. 267. 284. 301. 312. 314. 410. 414. 434. 470. 515. 528. 569²). Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος ὁ Β', ὁ πρεσβύτερος, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν (σελὶς 353 καὶ ἐξῆς), εἶχε κάμη τὸ ἀντίθετον. Ἐν μιᾷ τῶν Νεαρῶν αὐτοῦ (1304) τὸν ζῶντα καὶ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Κων)πόλεως κατέχοντα Ἀθανάσιον τὸν Α' ὠνόμασεν «ἀγιώτατον», ἐν ἄλλῃ Νεαρᾷ (1312) τὸν ἀποθανόντα πατριάρχην τῆς αὐτῆς πόλεως Γερμανὸν τὸν Β' δις ὠνόμασε «παναγιώτατον». Ἄλλ' ἤδη οἱ πατριάρχαι Κων)πόλεως Γερμανὸς ὁ Β' (1222—1240) καὶ ὁ Ἀρσένιος Αὐτωριανὸς (1256), ἀφήσαντες ἐντισι πατριαρχικοῖς ἐγγράφοις παροδικῶς νὸ ὀνομασθῶσι «παναγιώτατοι», αὐτοὶ πρῶτοι ἐπέτρεψαν εἰς ἀποθανόντας πατριάρχας (Γερμανὸν καὶ Μανουήλ) νὰ ἀποδοθῇ ὁ τίτλος «ἀγιώτατος» (ἴδε ἀνωτέρω, σελίδα 353, 354). Ὅτε ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Γρηγορίου Κουτάλη (1324) ὁ πατριαρχικὸς τίτλος «παναγιώτατος» ἔπαυσε νὰ ἀποτελῇ ἐξαιρέσειν, εἰς τοὺς ἀποθανόντας πατριάρχας συνήθως πλέον ἀπεδίετο ὁ τίτλος «ἀγιώτατος». Ἀπλὴν παραδρομὴν ἀποτελεῖ τὸ γεγονός, ὅτι ἐν τῇ συνοδικῇ πράξει τοῦ πατριάρχου Κων)πόλεως Ἀντωνίου τοῦ Δ' (1389—1390 καὶ 1391—1397), ἐνῶ εἰς προαποθανὼν πατριάρχης, ὁ Νεῖλος, δις ὠνομάσθη «ἀγιώτατος», ἄλλος προαποθανὼν πατριάρχης, ὁ Φιλόθεος, ὠνομάσθη «παναγιώτατος» (Miklosich καὶ Müller, αὐτόθι, τόμος II. σελὶς 197 καὶ 198). Ἀπὸ τοῦ χαρτοφύλακος Γρηγορίου Κουτάλη (1324) μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 15 ἐκ)ρίδος, ὁ τίτλος «παναγιώτατος» ἀπαντᾷ ἐν 167 ἐγγράφοις, εἴτε πατριαρχικοῖς, εἴτε ἀπευθυνομένοις πρὸς τὸν πατριάρχην, ἐν τισὶ δὲ τῶν ἐγγράφων τούτων δὲν ἀπαντᾷ ἅπαξ, ἀλλὰ πολ-

1. Ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἐγγράφον, ἀλλ' ὁ τίτλος «ἀγιώτατος» ἀποδίδεται εἰς δύο ἀποθανόντας πατριάρχας, εἰς τὸν δεύτερον μάλιστα δις.

2. Ἀπαντᾷ δύο φορὰς.

λάικς. Ἐπομένως ὁ τίτλος «παναγιώτατος» ἀπαντᾷ περίπου πέντε φορές περισσότερο ἢ ὁ τίτλος «ἀγιώτατος». Ἐν στηριχθῶμεν εἰς τὰ πρὸς τὸ παρὸν εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν εὐρισκόμενα ἔγγραφα, ὁ τίτλος «παναγιώτατος» διὰ τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως εἰσήχθη τὴν 12ην ἐκρίδα (ἴδε ἄνωτέρω, σελίδα 351). Διὰ τὸν μητροπολίτην Θεσσαλονίκης καὶ τὸν μητροπολίτην Τραπεζοῦντος ἡ ἀρχαιότερα μαρτυρία περὶ τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ τίτλου «παναγιώτατος» προέρχεται ἐκ τῶν ἀρχῶν τῆς 13ης ἐκρίδος, καὶ ἐκ τῶν αὐτῶν ἀφορμῶν. Ἡ τετάρτη σταυροφορία (1204) ἀναστατώσασα πολιτικῶς καὶ ἐκκλησιαστικῶς τὴν Ἀνατολὴν ἔδωκεν ἀνεξαρτησίαν εἰς τοὺς δύο τοὺς μητροπολίτας, ἀδιάφορον ὅποιαν καὶ ὀδόσῃν. Τὰ ὀνόματα καὶ οἱ τίτλοι δὲν ἔχουσι πολλὴν σχέσιν μὲ τὴν πραγματικότητα.

Δ'.

ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΙΝ

(1453)

Ὁλοτελῆς ἐπικράτησις τοῦ τίτλου «παναγιώτατος» διὰ τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, ἐπικράτησις τοῦ τίτλου «μακαριώτατος» διὰ τοὺς τρεῖς ἄλλους πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐπικράτησις τοῦ τίτλου «πανιερώτατος» διὰ τοὺς μητροπολίτας. Ταῦτα εἶναι τὰ τρία κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐποχῆς. Τῷ 1588 συνεκλήθη ἐν ΚΠόλει σύνοδος πρὸς ἀναγνώρισιν τοῦ νεωστὶ τότε ἰδρυθέντος ὁσσοικῆς πατριαρχείου. Ἐν ἀρχῇ περίπου τῆς σχετικῆς ἀποφάσεως κεῖνται τὰ ἐπόμενα. «Προκαθεζομένων τῶν ἀγιωτάτων ὀρθοδόξων πατριαρχῶν, τοῦ τε παναγιωτάτου Ἱερεμίου, ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ τε μακαριωτάτου Μελετίου, πατριάρχου Ἀλεξανδρείας καὶ τὸν τόπον ἐπέχοντος τοῦ μακαριωτάτου Ἰωακείμ τῆς Ἀντιοχείας καὶ τοῦ μακαριωτάτου Σωφρονίου πατριάρχου τῆς Ἱερουσαλήμ...συνεδρευόντων καὶ τῶν πανιερωτάτων ἐκ πάσης ἐπαρχίας τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας» (Ράλλη καὶ Ποτλῆ Σύνοδος, τόμος 5ος, σελίς 149). Οἱ νέοι πατριαρχικοὶ τίτλοι, ἦτοι «παναγιώτατος» διὰ τὸν Κωνσταντινουπόλεως καὶ «μακαριώτατος» διὰ τοὺς ἄλλους πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς φαίνονται πλέον καθωρισμένοι. Ὅλοι ὁμοῦ ὁμοῦ οἱ πατριάρχαι, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως, οὔτε «παναγιώτατοι» ἦτο δυνατόν νὰ ἀποκληθῶσιν, οὔτε «μακαριώτατοι». Δὲν ὑπελείπετο ἄλλο, εἰμὴ ὁ τίτλος «ἀγιώτατοι». Οἱ μητροπολίται ὀνομάζοντο «πανιερώτατοι».

Ἄλλ' οἱ προηγούμενοι καὶ ἀρχαιότεροι τίτλοι ἐτάρασσαν καὶ ἐπεβράδυνον τὴν ἐπικράτησιν τῶν καθωρισμένων. Τοῦτο παρατηρεῖται εἰς δύο περιπτώσεις. Πρῶτον. Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει παρεπιδημοῦντες καὶ τῆς ἐνδημοῦσης συνόδου μετέχοντες μητροπολίται ἐπὶ πολὺν ἀκόμη χρόνον

ἐξηκολούθουν νὰ ὀνομάζωνται, «ιερώτατοι» ἀντὶ «πανιερώτατοι», ἵνα μὴ ὁ τίτλος αὐτῶν πλησιάσῃ πρὸς τὸν πατριαρχικὸν τίτλον «παναγιώτατος». Συνοδικὸν γράμμα τοῦ πατριάρχου Κων)πόλεως Ἱερεμίου τοῦ Β' (1575) λέγει. «Τῆς ἡμῶν μετριότητος συνοδικῶς ἄρτι προκαθημένης, συνεδριαζόντων αὐτῇ καὶ τῶν καθευρεθέντων ἱερωτάτων μητροπολιτῶν καὶ θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων» (Δελικάνη, Πατριαρχικά ἔγγραφα, τόμος Β', σελίς 334). Ἄλλὰ συνοδικὸν γράμμα τοῦ πατριάρχου Κων)πόλεως Γαβριὴλ τοῦ Α' (1596) ἀρχεται ὡς ἑξῆς. «Τῆς ἡμῶν μετριότητος συνοδικῶς προκαθημένης, συνεδριαζόντων αὐτῇ καὶ τῶν καθευρεθέντων ἱερωτάτων μητροπολιτῶν, θεοφιλεστάτων τε ἀρχιεπισκόπων, ἀλλὰ δὴ καὶ θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων» (Miklosich καὶ Müller, Acta et diplomata, τόμος 5ος, σελίς 460). Ἐνῶ πρὸ τῆς ἀλώσεως οἱ ἀρχιεπίσκοποι, ἀφομοιούμενοι κατὰ τὸν τίτλον μὲ τοὺς μητροπολίτας, ὀνομάζοντο «ιερώτατοι»¹⁾, μετὰ τὴν ἄλωσιν, ὡς ἐν τῷ παρατεθέντι χωρίῳ βλέπομεν, ἀφομοιώθησαν κατὰ τὸν τίτλον μετὰ τῶν ἀπλῶν ἐπισκόπων, ὀνομασθέντες «θεοφιλέστατοι». Πρὸς πιστοποίησιν τούτου παραπέμπομεν καὶ εἰς ἄλλα συνοδικὰ γράμματα τῶν πατριαρχῶν Κων)πόλεως. Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως (1626, αὐτόθι, τόμος 6ος, σελίς 297), Διονυσίου τοῦ Μουσελίμη (1672, Δελικάνη, αὐτόθι, σελίς 155, ἔξοφλητικὸν γράμμα. 1673, Miklosich καὶ Müller, αὐτόθι, σελίς 303. 1679, Ὑψηλάντου, τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν, σελίς 177), Καλλινίκου τοῦ Β' (1702, Miklosich καὶ Müller, αὐτόθι, σελίς 312), Κοσμᾶ τοῦ Γ' (1715 δύο, αὐτόθι, σελίς 313 καὶ 318), Ἱερεμίου τοῦ Γ' (1719, αὐτόθι, σελίς 320), Παΐσιου τοῦ Β' (1726, αὐτόθι, σελίς 332) καὶ Σωφρονίου τοῦ Β' (1777, αὐτόθι, σελίς 355). Ἐπανερχόμενοι εἰς τὸ ζήτημα, ὅτι οἱ ἐν Κων)πόλει παρεπιδημοῦντες καὶ τῆς ἐνδημούσης συνόδου μετέχοντες μητροπολίται ὀνομάζοντο «ιερώτατοι», παρέχομεν καὶ ἄλλας μαρτυρίας. Συνοδικὸν γράμμα τοῦ πατριάρχου Ματθαίου τοῦ Β' (1600) λέγει, «προκαθημένης τῆς ἡμῶν μετριότητος καὶ συνεδριαζόντων αὐτῇ τῶν παρατυχόντων ἱερωτάτων μητροπολιτῶν» (Δελικάνη, αὐτόθι, τόμος Β', σελίς 547), συνοδικὸν γράμμα τοῦ αὐτοῦ πατριάρχου (1601) μνημονεύει, «ὑπερτελοῦς συνόδου συναθροισθείσης ἱερωτάτων μητροπολιτῶν» (αὐτόθι, σελίς 551), συνοδικὸν γράμμα τοῦ πατριάρχου Νεοφύτου τοῦ Β' (1602) βεβαιοῖ, «ἀποφαινόμενοι κανονικῶς καὶ εὐλόγως γνώμη καὶ τῶν ὑπογραψάντων ἱερωτάτων ἀρχιερέων» (αὐτόθι, σελίς 554), συνοδικὸν γράμμα τοῦ πατριάρχου Ραφαὴλ τοῦ Β' (1606) λέγει, «τῆς ἐμῆς μετριότητος συνοδικῶς προκαθημένης μετὰ τῶν παρευρεθέντων ἐνταῦθα ἱερωτάτων ἀρχιερέων» (Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν, σελίς 123). Περὶ τοῦ αὐτοῦ ζη-

1. Ἐν τούτοις συνοδικὸν γράμμα τῆς Κων)πόλεως Λέοντος τοῦ Στυπῆ (1134—43) ὀνόμασε τοὺς μητροπολίτας «ιερωτάτους», τοὺς δὲ ἀρχιεπισκόπους «θεοφιλεῖς». Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα, τόμος 5ος σελίς 76. Ἴδε ἀνωτέρω σελίδα 347.

τήματος ἴδε καὶ τὰ ἐπόμενα συνοδικὰ γράμματα τῶν ἐτῶν 1646, 1661, 1665, 1672, 1689, 1697 1702/3, 1707, 1709, 1713/14, 1720 (Δελικάνη, αὐτόθι, σελίς 347, 364, 9, 164, 557, 561, 429, 451, 472, 473, 575, 480, 20, 174), καὶ ἐκ τοῦ ἔτους 1691 (᾿Υψηλάντου, αὐτόθι, σελίς 205). Οἱ ἀριθμοὶ τῶν σελίδων τῆς συλλογῆς τῶν ἐγγράφων τοῦ Δελικάνη ἐτέθησαν κατὰ τὴν σειρὰν τῶν ἐτῶν.

Δεύτερον. Ὁ διὰ τοὺς τρεῖς πατριάρχας τῆς ᾿Ανατολῆς (᾿Αλεξανδρείας, ᾿Αντιοχείας καὶ ᾿Ιεροσολύμων), πρὸ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ τίτλου «μακαριώτατος», ἔξ ἀνάγκης χρησιμοποιούμενος τίτλος «ἀγιώτατος», ὦν δάνειον ἐκ τοῦ τίτλου τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως (ἴδε ἀνωτέρω σελίδα 348 καὶ 353), δὲν ἐπεστράφη εἰς αὐτὸν μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ τίτλου «μακαριώτατος», ἀλλὰ κατεκρατήθη, συνδυαζόμενος εἰς τινὰς περιστάσεις μετὰ τοῦ ἐπικρατήσαντος πλέον τίτλου «μακαριώτατος». Συνοδικὸν γράμμα τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νεοφύτου τοῦ Β' (1609) λέγει. «Τῆς ἡμῶν μετριότητος προκαθημένης, συνεδριαζόντων αὐτῇ τοῦ τε μακαριώτατου καὶ ἀγιωτάτου πατριάρχου ᾿Ιεροσολύμων κὺρ Θεοφάνους καὶ τῶν παρατυχόντων ἱερωτάτων ἀρχιερέων» (᾿Υψηλάντου, αὐτόθι, σελίς 125). Συνοδικὸν γράμμα τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Διονυσίου τοῦ Μουσελίμη (1672) ἀναφέρει. «Διὰ τοῦτο γράφομεν συνοδικῶς γνώμη τῶν τε παρατυχόντων μακαριωτάτων καὶ ἀγιωτάτων πατριαρχῶν τοῦ τε τῆς Θεουπόλεως ᾿Αντιοχείας κὺρ Νεοφύτου καὶ τοῦ τῆς ἀγίας πόλεως ᾿Ιερουσαλὴμ κὺρ Δοσιθέου καὶ τῶν παρευρεθέντων ἱερωτάτων ἀρχιερέων» (Δελικάνη, αὐτόθι, σελίς 558). Περὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος ἴδε καὶ τὰ ἐπόμενα συνοδικὰ γράμματα τῶν ἐτῶν 1672, 1689. 1700, 1702/3, 1721, 1740, 1839 (αὐτόθι, σελίς 164, 429, 169, 568. Miklosich καὶ Müller, αὐτόθι, τόμος 6ος, σελίς 323. Δελικάνη, αὐτόθι, σελίς 36, 76). Τὸ ὡς προσφώνησις παρὰ τῷ συνδυασμῷ τῶν δύο τούτων τίτλων πολλάκις χρησιμοποιούμενον ἀφηρημένον οὐσιαστικὸν «μακαριότης», ἐδείκνυε, ποῖος τῶν μνημονευθέντων δύο τίτλων ἦτο κύριος καὶ ἐπίσημος κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Τοῦτο ἀποδεικνύεται καὶ ἄλλως. Ὁ τίτλος τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴν ᾿Ιουστιανεῖον ἐποχὴν ἦτο «ἀγιώτατος» καὶ «μακαριώτατος» (ἴδε ἀνωτέρω σελίδα 181), ὁ μνημονευθεὶς τίτλος τῶν τριῶν ἄλλων πατριαρχῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν ἦτο «μακαριώτατος καὶ ἀγιώτατος». Ὡς φαίνεται, ὁ ἐν ἀρχῇ ἑκατέρας δυάδος κείμενος τίτλος πρέπει νὰ θεωρηθῇ κυριώτερος, καθόσον διὰ μὲν τὸν Κωνσταντινουπόλεως ἐπέζησεν ὁ τίτλος «ἀγιώτατος», διὰ δὲ τοὺς τρεῖς ἄλλους πατριάρχας ἐπέζησεν ὁ τίτλος «μακαριώτατος». Ἄλλὰ τὰ μνημονευθέντα συνοδικὰ γράμματα συγχρόνως μαρτυροῦσιν, ὅτι οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει παρεπιδημοῦντες καὶ τῆς ἐνδημούσης συνόδου μετέχοντες μητροπολιταὶ ἐξηκολούθουν ἀκόμη νὰ ὀνομάζωνται «ἱερώτατοι». Περὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ ἴδε καὶ τὰ ἐπόμενα συνοδικὰ γράμματα τῶν ἐτῶν 1726, 1746, 1759, 1760,

1776 (Miklosin και Müller, αὐτόθι, τόμος 6ος σελίς 333. Ὑψηλάντου, αὐτόθι, σελίς 608 και 609. Δελικάνη, αὐτόθι, σελίς 206. Ὑψηλάντου, αὐτόθι, σελίς 385 και 590). Τὰ μεταγενέστερα γράμματα θὰ ἀναφέρωμεν βραδύτερον. Ὁ τίτλος ὁμοῦ «ιερωτάτος» διετηρήθη και δι' ἄλλους μητροπολίτας, μὴ παρεπιδημοῦντας ἐν Κωνσταντινουπόλει και μὴ μετέχοντας τῆς ἐνδημούσης συνόδου. Τὰ ἀρχαιότερα σχετικὰ γράμματα (1661 - 1766) εὐρίσκει τις ἐν τοῖς Πατριαρχικοῖς Ἐγγράφοις τοῦ Κ Δελικάνη (τόμος Β', σελίς 364. 365. 557. 423. 562. 564. 565. 642. 660. 491. 575. 576. 191. 198. 494. 361. 207). Οἱ ἀριθμοὶ τῶν σελίδων ἐτέθησαν και ἐνταῦθα κατὰ τὴν σειρὰν τῶν ἐτῶν.

Ὅλον ἐν αὐξάνει ἡ χρησιμοποίησις τῶν νεωτέρων τίτλων «παναγιώτατος» διὰ τὸν Κωνσταντινουπόλεως, «μακαριώτατος» διὰ τοὺς ἄλλους τρεῖς πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς και «πανιερωτάτος» διὰ τοὺς μητροπολίτας. Τὸ πρακτικὸν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκλογῆς τοῦ Ἱεροσολύμων Νεκταρίου (1661) μνημονεῖ «παρόντος τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου και τῶν πανιερωτάτων μητροπολιτῶν τῶν ὑποκειμένων τῷ οἰκουμενικῷ θρόνῳ» (Δελικάνη, αὐτόθι, σελίς 362). Τὸ πρακτικὸν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκλογῆς τοῦ Ἱεροσολύμων Δοσιθέου (1669) ὠνόμασε τὸν παραιτηθέντα Νεκτάριον «μακαριώτατον» και ἐμνημόνευσε τοῦ «προκαθημένου παναγιωτάτου οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Μεθοδίου και τῶν πανιερωτάτων ἀρχιερέων» (αὐτόθι, σελίς 376). Ἀναφορὰ τῶν μητροπολιτῶν τοῦ ἀντιοχικοῦ θρόνου πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Διονύσιον Μουσελίμην (1672) ἀρχεται οὕτω. «Παναγιώτατοι ἡμῶν ἀθθένται και δεσπῶται πατριάρχαι τῆς Χριστοῦ ἐκκλησίας», και ἀναφέρει «πᾶσαν τὴν ἁγίαν και ἱερὰν σύνοδον τῶν πανιερωτάτων μητροπολιτῶν, τῶν θεοφιλεστάτων ἀρχιεπισκόπων και ἐπισκόπων» (αὐτόθι, σελίς 155). Ὑπὸ τὸν πληθυντικὸν ἀριθμὸν «παναγιώτατοι» νοοῦνται και οἱ τέσσαρες πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς φράσεως, «ἂν δὲν ἐρωτήσωμεν τὸν πατριάρχην τῆς πόλις και τοὺς λοιποὺς» (αὐτόθι, σελίς 156). Γνωρίζομεν, ὅτι ὅλοι οἱ πατριάρχαι οὗτοι ὀνομάζοντο ἀρχικῶς «δοσιώτατοι», ἔπειτα ὀνομάζοντο «ἀγιώτατοι», ἀκριβῶς διότι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὀνομασθῶσι «παναγιώτατοι», ἐφόσον ὁ τίτλος οὗτος ἦτο μόνον τοῦ Κωνσταντινουπόλεως, οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ ὀνομασθῶσι «μακαριώτατοι», ἐφόσον ὁ τίτλος οὗτος ἦτο μόνον τῶν τριῶν ἄλλων πατριαρχῶν (ἴδε ἀνωτέρω σελίδα 358). Τὸ ἀδύνατον τοῦτο κατέστη δυνατόν ἐν τῇ ἀναφορᾷ τῶν Ἀντιοχέων μητροπολιτῶν, ὅπου ὅλοι πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς ἐν τῷ συνόλῳ ὀνομάσθησαν «παναγιώτατοι». Ὁ Νικόλαος Σπαθάρης, ἀπαντῶν εἰς ἐπιστολὴν τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου, ἔγραψε «τῷ μακαριωτάτῳ, ἀγιωτάτῳ και σοφωτάτῳ δεσπότη μου» (1693· Κ. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τόμος 3ος, σελίς 92). Τῆς παρατεθείσης ἐπιγραφῆς τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Σπαθάρη ἐν ἀρχῇ μὲν ἀπαντᾷ ὁ

συνδυασμὸς τῶν δύο τίτλων τῶν πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, περὶ τοῦ ὁποῦ ἄνωτέρω ὠμιλήσαμεν (σελίς 357 καὶ ἐξῆς), τὸ δὲ κοσμητικὸν ἐπίθετον «σοφωτάτω» εἶναι προσωπικὴ ἐκτίμησις τοῦ χρησιμοποιοῦσαντος αὐτό. Ἄλλ' ἐν τέλει προσέθεσε, «τῆς ὑμετέρας θεοπροβλήτου μακαριότητος» (Κ. Σάθα, αὐτόθι, σελίς 95), δεῖξας οὕτω, ποῖος ἐκ τῶν δύο τίτλων ἦτο ἐπίσημος καὶ κανονικός. Ὁ Μέγας Πέτρος τῆς Ρωσσίας ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Διονύσιον τὸν Μουσελίμην (1694) ὠνόμασεν αὐτὸν «παναγιώτατον καὶ μακαριώτατον» (τὸ δεύτερον βεβαίως ἐσφαλμένον), τὸν δὲ μητροπολίτην Χαλκηδόνος ἐπανειλημμένως ὠνόμασε «πανιερώτατον» (Καισαρίου Δαπόντε, Ἱστορικὸς κατάλογος, ἐν Κ. Σάθα, αὐτόθι, σελίς 79 καὶ ἐξῆς). Τὰ πρακτικὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γαβριὴλ τοῦ Γ' (1702) ὠνόμασαν τὸν μητροπολίτην Χαλκηδόνος Γαβριήλ, ἐκλεγόμενον πατριάρχην, «πανιερώτατον» (Υψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν, σελίς 242 καὶ 243). Τὸ πρακτικὸν τῆς ἐκλογῆς τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Κοσμᾶ τοῦ Γ' (1714) ἀνέφερε τὰ ἐξῆς. «Συνοδικῇ συνδιασκέψει τῶν πανιερωτάτων ἁγίων μητροπολιτῶν καὶ ἀρχιερέων» διὰ τῆς ὁποίας μετετέθη εἰς Κωνσταντινούπολιν «ὁ μακαριώτατος πρῶην Ἀλεξανδρείας Κοσμᾶς» (αὐτόθι σελίς 295 καὶ 296). Τὸ πρακτικὸν τῆς ἐκλογῆς τοῦ Μητροπολίτου Δέρκων Σαμουήλ (1731) καὶ ἡ κατὰ τὴν χειροτονίαν ὁμολογία αὐτοῦ ὠνόμασαν τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Παῖσιον τὸν Β' «παναγιώτατον», τὸν δὲ ἐκλεγέντα ἐχαρακτήρισαν ὡς ἀρχιδιάκονον τοῦ «πανιερωτάτου» προκατόχου τῆς μητροπόλεως Δέρκων (αὐτόθι. σελίς 332 καὶ 333). Ἐπιστολὴ τοῦ ἀοιδίμου διδασκάλου Μακαρίου ἀπευθύνεται «τῷ πανιερωτάτῳ μητροπολίτῃ Σμύρνης» (1720, αὐτόθι, σελίς 314). Ἐξοφλητικὸν γράμμα ἐκ τοῦ ἔτους 1766 ἐμνημόνευσε «τοῦ παναγιωτάτου καὶ σεβασμιωτάτου αὐθέντου καὶ δεσπότη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κυρίου Σαμουήλ καὶ τῆς μαρτυρικῆς ὑπογραφῆς πανιερωτάτων καὶ θεοπροβλήτων ἀρχιερέων». Ὑπογράφονται δώδεκα ἀρχιερεῖς ὡς μάρτυρες, ἐν ἐπικεφαλίδι δὲ τοῦ ἐγγράφου ὁ Κωνσταντινουπόλεως «βεβαιοῖ» (Δελικάνη, αὐτόθι, σελίς 209). Περὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος, ἦτοι τῆς χρησιμοποιοῦσεως τῶν νεωτέρων τίτλων, ἴδε καὶ ἄλλα ἔγγραφα, αὐτόθι, σελίς 367. 166. 662. 467. 40. 49. 496. 497. 45. Ὑψηλάντου, αὐτόθι, σελίς 625. Οἱ ἀριθμοὶ τῶν σελίδων ἐτέθησαν καὶ ἐνταῦθα κατὰ τὴν σειρὰν τῶν ἐτῶν τῶν ἐγγράφων.

Ἐν τῷ τρίτῳ τόμῳ τῆς Μεσαιωνικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Σάθα συναντᾶται πάλιν ὁ νέος μητροπολιτικὸς τίτλος «πανιερώτατος». «Τῇ 1 Σεπτεμβρίου 1777 καταγραφὴ κοινῆς συνεισφορᾶς τῶν πανιερωτάτων ἁγίων ἀρχιερέων» (Πρόλογος, σελίς ρδ'). Ἐν τῇ διαθήκῃ τοῦ Σεργίου Μακραιοῦ ἀναγιγνώσκονται τὰ ἐπόμενα. «Παρεκάλεσα τὸν σεβασμιώτατόν μου καὶ εὐεργετικώτατον πατριάρχην Ἱεροσολύμων κύριον Πολύκαρπον...δεόμενος καὶ

τοῦ θειοτάτου καὶ ἀγιωτάτου κυρίου Κυρίλλου (τοῦ Ἐκτου, πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, 1813-1818), τοῦ προσκυνητοῦ μου καὶ εὐεργέτου» (αὐτόθι, σελίς ρζ'). Ὅλα ταῦτα τὰ κοσμητικά ὀνόματα καὶ ἐπίθετα ἀπετέλουν ἐκδηλώσεις προσωπικῶν τοῦ Μακραιοῦ συναισθημάτων, ἵνα ἀκριβῶς ἀποφύγη τοὺς καθιερωμένους ἐπισήμους τίτλους, ἦτοι τὸν τίτλον «μακαριώτατος» διὰ τὸν Ἱεροσολύμων καὶ τὸν τίτλον «παναγιώτατος» διὰ τὸν Κωνσταντινουπόλεως, οἱ ὁποῖοι, ἀκριβῶς ὡς καθιερωμένοι καὶ ἐπίσημοι, ἐφαίνοντο εἰς αὐτὸν τυπικοὶ καὶ ψυχροὶ καὶ μὴ ἐκφράζοντες, ὅ,τι ἡ καρδία αὐτοῦ ἠσθάνετο. Περὶ τοῦ τίτλου «θειότατος» θὰ γίνῃ λόγος βραδύτερον. Ποῖον τίτλον τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ὁ Μακραιοὺς ἐθεώρει ἐπίσημον καὶ ὑποχρεωτικὸν δεικνύουσι τὰ ἐπόμενα δύο χωρία τῆς διαθήκης αὐτοῦ. Ἐν τῷ καταλόγῳ τῆς διανομῆς διαφόρων χρηματικῶν ποσῶν, ὅπου ἐπρόκειτο περὶ πραγμάτων νομικῶν καὶ ἐπισήμων, ἐπρόσθεσεν: «Ἐγράφη ἐν τῷ μετοχίῳ (τοῦ Παναγίου Τάφου) ἐν ἔτει 1816, μαρτίου 13, κυρωθείσης τῆς ὁμολογίας καὶ δημοσίου διαθήκης δι' ἐπιβεβαιώσεως τοῦ παναγιωτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου» (αὐτόθι, σελίς ρθ'). Ἐν ἀμφοτέροις τοῖς παραθεθεῖσι τούτοις χωρίοις ἐχρησιμοποιήθη ὁ ἐπίσημος καὶ ὑποχρεωτικὸς τίτλος τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως «παναγιώτατος». Ὁ Σέργιος Μακραιοὺς ἐν τοῖς ἑαυτοῦ «Ἐπισημασιν Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας» τῶν ἐτῶν 1750-1800 ὄλους τοὺς ἀναφερομένους πατριάρχας Κωνσταντινουπόλεως ἀποκαλεῖ «παναγιωτάτους» (Κ. Σάββα, αὐτόθι, σελίς 203—419). Ὁ Δημήτριος Προκοπίου, γράφων περὶ λογίων Γραικῶν (1720) ἐχαρκτήρησε τὸν Νεόφυτον Νοταρᾶν, ὡς «ἀδελφὸν τοῦ μακαριωτάτου πατριάρχου Ἱεροσολύμων» (αὐτόθι, σελίς 498). Ὁ Κ. Σάββας, δημοσιεύων κατάλογον ἀνεκδότων ἐπιστολῶν τῆς 17ης ἑκατονταετηρίδος, ἐπληροφόρησεν ἡμᾶς, ὅτι οἱ μητροπολίται ἔφερον τὸν τίτλον «πανιερώτατος», οἱ δὲ πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας καὶ Ἱεροσολύμων (περὶ αὐτῶν μόνον ὑπῆρχον σχετικαὶ ἐπιστολαὶ) ἔφερον τὸν τίτλον «μακαριώτατος» (αὐτόθι, σελίς 515 καὶ ἐξῆς). Ἐπιστολαὶ Σεργίου τοῦ Μακραιοῦ ἐκ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς 18ης ἑκατονταετηρίδος ὠνόμαζον τοὺς μητροπολίτας ἐπίσης «πανιερωτάτους» (αὐτόθι, σελίς 540—544). Νεώτερα πατριαρχικὰ ἔγγραφα, περιέχοντα τὸν μητροπολιτικὸν τίτλον «πανιερωτάτος», ἐκ τῶν 1805—1861, ἴδε ἐν τοῖς Πατριαρχικοῖς Ἐγγράφοις τοῦ Κ. Δελικάνη (τόμος II. σελίς, 47. 514. 237. 50. 518. 84. 282. 110. 316. 133. 145). Οἱ ἀριθμοὶ τῶν σελίδων ἐτέθησαν καὶ ἐνταῦθα κατὰ τὴν σειρὰν τῶν ἐτῶν.

Τὸ συμπέρασμα. Ἐκ τῆς ἐκτενοῦς ταύτης διαπραγματεύσεως καταφαίνεται, ὅτι οἱ νέοι πατριαρχικοὶ τίτλοι, «παναγιώτατος» διὰ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως καὶ «μακαριώτατος» διὰ τοὺς ἄλλους τρεῖς πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς, εἶχον πλέον ἐπικρατήση. Δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι καὶ ὁ τῶν μητροπολιτῶν νέος τίτλος «πανιερωτάτος» εἶχεν ἐπικρατήση,

ἄν καὶ παρουσιάζοντο παραδείγματα διατηρήσεως τοῦ παλαιοῦ τίτλου τῶν μητροπολιτῶν «ιερώτατος». Σημειοῦμεν ἐνταῦθα κατὰ πρῶτον τὰ συνοδικὰ γράμματα, ἐν τοῖς ὁποίοις ὁ τίτλος «ιερώτατος» ἅπαντᾶ διὰ τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει παρεπιδημοῦντας καὶ τῆς ἐνδημούσης συνόδου μετέχοντας μητροπολίτας, ἐκ τῶν ἐτῶν 1774—1780 (Ἐψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν, σελίς 613 καὶ 614), 1787—1825 (Δελικάνη, αὐτόθι, σελίς 592. 219. 600. 222. 49), 1839 (Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα, τόμος ἕως σελίς 174), 1845—1860 (Δελικάνη, αὐτόθι, σελίς 274. 99. 324). Ἐπειτα σημειοῦμεν τὰ γράμματα, ἐν τοῖς ὁποίοις ὁ τίτλος «ιερώτατος» ἅπαντᾶ διὰ μὴ παρεπιδημοῦντας ἐν Κων)πόλει καὶ μὴ μετέχοντας τῆς ἐνδημούσης συνόδου μητροπολίτας, ἐκ τῶν ἐτῶν 1810—1850 (Δελικάνη, αὐτόθι, σελίς 605. 224. 225. 238. 239. 51. 53. 56. 527. 276. 286. 287. 289. 293. 104. 105. 107. 118. 120. 312. Ράλλη καὶ Ποτλῆ, αὐτόθι, σελίς 184), 1858—1870 (Δελικάνη, αὐτόθι, σελίς, 136. 146. 148. 152).

Ἡ περαιτέρω τύχη τοῦ τίτλου «ἀγιώτατος». Πρῶτον. Ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ τοὺς ἀποθανόντας πατριάρχας Κων)πόλεως. Τοῦτο ἀπηντήσαμεν ἤδη ἐπὶ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, ἀπὸ τῆς 13ης καὶ μάλιστα τῆς 14ης ἐκ)ρίδος (ἴδε ἀνωτέρω σελίδα 357), παρουσιάζεται δὲ καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν. Συνοδικὸν γράμμα τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Καλλινίκου τοῦ Β' (1695) λέγει. «Τὰ παρ' ἡμῶν καὶ κατὰ καιροὺς διαφόρους παρεληλυθότας παρὰ τῶν ἀγιωτάτων πατριαρχῶν γράμμασι συνοδικοῖς τεθεσπισμένα» (Κ. Δελικάνη, αὐτόθι, τόμος II. σελίς 447). Ἐπόμνημα τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γαβριὴλ τοῦ Γ' (1707) λέγει. «Οἱ τοὺς οἶακας τῆς μεγάλης ἐκκλησίας πρὸ ἡμῶν διυθύναντες ἀγιώτατοι πατριάρχαι» (αὐτόθι, σελίς 470). Ἡ ἔννοια τῶν λόγων ἀμφοτέρων τῶν ἐγγράφων τούτων εἶναι προφανής· ὁμιλοῦσι περὶ ἀποθανόντων πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως καὶ μεταχειρίζονται ἐπ' αὐτῶν τὸν τίτλον «ἀγιώτατος». Γράμμα τοῦ πατριάρχου τῆς αὐτῆς πόλεως Ἰωαννικίου τοῦ Γ' (1762) περιέχει τὰς ἐπομένας φράσεις. «Ἐπιδαψιλεύθη σιγίλλιον τοῦ τηνικαῦτα τὸν πατριαρχικὸν ἰθύνοντος θρόνον ἀγιωτάτου πατριάρχου κρησῦ Ἰωάννου, .. μεθ' ὃν καὶ ἕτεροι κατὰ καιροὺς πατριάρχαι, κῦρ Λουκάς, δηλαδή, καὶ κῦρ Συμεὼν καὶ κῦρ Ἰωάσαφ καὶ κῦρ Κύριλλος καὶ ἄλλοι τῶν μεταγενεστέρων» (Miklosich καὶ Müller, Acta et diplomata, τόμος 6ος σελίς 341 καὶ 342). Τὰ αὐτὰ ἐπανάλαβε καὶ συνοδικὸν γράμμα τοῦ πατριάρχου Σωφρονίου τοῦ Β' (1780. αὐτόθι, σελίς 361). Οἱ ἐν τοῖς δύο τούτοις πατριαρχικοῖς γράμμασιν «ἀγιώτατοι» ὀνομαζόμενοι πατριάρχαι Κων)πόλεως εἶναι, πρῶτον, δύο πρὸ τῆς ἀλώσεως, Ἰωάννης ὁ Ἱερομνήμων (1111—1134, τὸ δι' αὐτὸν χρησιμοποιούμενον «ἰθύνοντος» πρέπει προφανῶς νὰ διορθωθῆ εἰς «ἰθύναντος») καὶ Λουκάς ὁ Χρυσοβέργης (1156—1169), ἔπειτα ὁ Ἰωάσαφ Κόκκας, πατριαρχεύσας κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους (1459—

1463), Συμεὼν ὁ Τραπεζούντιος, πατριαρχεύσας κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖσι τῆς 15ης ἐκ)ρίδος, καὶ Κύριλλος ὁ Λούκαρις, πατριαρχεύσας 1620 καὶ ἐξῆς. Ὅλοι οὗτοι οἱ πατριάρχαι Κων)πόλεως, ὡς προαποθανόντες, ὀνομάσθησαν «ἀγιώτατοι» ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ πρώτου ἐξ αὐτῶν Ἰωάννου. **Δεύτερον.** Ἐχρησιμοποιήθη διὰ τοὺς τρεῖς ἄλλους πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς (Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων) εἰς τὰς ἐπομένας τρεῖς περιπτώσεις. Πρῶτον, ὅταν περὶ αὐτῶν ἐγένετο λόγος ἀπὸ κοινοῦ περὶ ὅλων, ἢ τῶν περισσοτέρων ἐξ αὐτῶν, ἂν καὶ ἦτο πλεον δυνάτων νὰ χρησιμοποιηθῇ δι' αὐτοὺς ὁ τίτλος «μακαριώτατοι» ὁ ὁποῖος εἶχε πλεον ἐπικρατήση. Ὁ Κων)πόλεως Κωνσταντῖος (1838) ἔγραψεν. «Τῆ συμφώνῳ γνώμῃ τῶν τριῶν ἀγιωτάτων πατριαρχῶν» (Δελικάνη, αὐτόθι, σελὶς 67), ἐννοῶν τὸν Ἀλεξανδρείας, τὸν Ἀντιοχείας καὶ τὸν Ἱεροσολύμων. Ὁ Κων)πόλεως Ἀνθιμὸς ὁ Δ' (1849) ἔγραψεν. «Ὡσπερ καὶ τῶν ἄλλων ἀγιωτάτων πατριαρχῶν» (αὐτόθι σελὶς 661), ἐννοῶν τοὺς αὐτοὺς πατριάρχας. Δεύτερον, προκειμένου περὶ τῶν πατριαρχῶν τούτων ὁ τίτλος «ἀγιώτατος» συνεδυάξεται ἐνίοτε μετὰ τοῦ ἐπικρατήσαντος πλεον δι' αὐτοὺς ἐπισήμου τίτλου «μακαριώτατος» (ἴδε ἀνωτέρω σελίδα 360). Τρίτον ὑπάρχουσι παραδείγματα κατὰ τὰ ὅποια ὁ τίτλος «ἀγιώτατος» ἀπεδόθη εἰς ἓνα τῶν τριῶν τούτων πατριαρχῶν καὶ ἄνευ τοῦ μνημονευθέντος συνδυασμοῦ (Δελικάνη, αὐτόθι, σελὶς 48. 78 καὶ ἄλλοῦ).

Ἀπὸ τῆς 18ης ἐκ)ρίδος ἐν συνδυασμῷ μετὰ τὸν τίτλον τοῦ πατριάρχου Κων)πόλεως «παναγιώτατος» παρουσιάσθησαν οἱ τίτλοι «σεβασμιώτατος» καὶ «θειώτατος». Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 18ης ἐκ)ρίδος παρουσιάσθη ὁ τίτλος «σεβασμιώτατος». Ποιμαντορικὴ ἐγκύκλιος τοῦ πρώην Ἀντιοχείας καὶ «προέδρου» τῆς ἐκκλησίας τῆς Κύπρου Ἀθανασίου λαμβάνει ἀφορμὴν ἐν παρόδῳ νὰ εἴπῃ, «τῷ παναγιωτάτῳ καὶ σεβασμιωτάτῳ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ τῆς Κων)πόλεως» (περὶ τὸ ἔτος 1705, Δελικάνη, αὐτόθι, σελὶς 572). Ἐν εὐχαριστηρίῳ γράμματι τοῦ Ἱεροσολύμων Χρυσάνθου ὀνομάζεται, «ὁ παναγιώτατος καὶ σεβασμιώτατος αὐθέντης καὶ δεσπότης ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης» (1707, αὐτόθι, σελὶς 467). Διάταξις τοῦ αὐτοῦ Ἱεροσολύμων ἀναφέρει, «τὸν παναγιώτατον καὶ σεβασμιώτατον οἰκουμενικὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως» (1730, αὐτόθι, σελὶς 492). Πρακτικὸν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκλογῆς τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Κοσμᾶ μνημονεῦει «τοῦ παναγιωτάτου καὶ σεβασμιωτάτου ἡμῶν αὐθέντου καὶ δεσπότηου τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κυρίου Νεοφύτου» (1737, αὐτόθι, σελὶς 34). Ὡς ἀφηρημένον ὅμως οὐσιαστικὸν ἐχρησιμοποιοῖτο μόνον ἡ λέξις «παναγιότης», οὐδέποτε «σεβασμιότης». Οὕτω καὶ ἐντεῦθεν καταφαίνεται, ποῖος ἦτο ὁ κύριος καὶ ὑποχρεωτικὸς τίτλος τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ τίτλος «σεβασμιώτατος» ἦτο τι τὸ πρόσθετον καὶ δευτερεῦον. Ὁ συνδεδυασμένος διπλοῦς τίτλος «παναγιώτατος καὶ σεβασμιώτατος»

ἀπαντᾷ ὅπωςδήποτε ἐν ἐγγράφοις. Δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν, ὅτι ἀπὸ τοῦ 1705 μέχρι τοῦ 1870, ἦτοι εἰς διάστημα 165 ἐτῶν ἀπαντᾷ τοῦλάχιστον εἴκοσι καὶ ἕξ φορές, ἐκ τῶν ὁποίων δεκά ὀκτὼ φορές ἀπαντᾷ ἐν πρακτικοῖς ἐν Κωνσταντινουπόλει γενομένων ἐκλογῶν ἀλλοδαπῶν ἱεραρχῶν, ὀκτὼ δὲ φορές ἐν διαφόροις ἄλλοις ἐγγράφοις (Δελικάνη, αὐτόθι, τόμος II. σελίς 572. 467. 492. 34. 40. 201. 41. 209. 214. 496. 43. 44. 507. 46. 226. 234. 236. 237. 254. 81. 83. 279. 281. 110. 95. 152). Οἱ ἀριθμοὶ τῶν σελίδων ἐτέθησαν καὶ ἐνταῦθα κατὰ τὴν σειρὰν τῶν ἐτῶν. Ἀναμφιβόλως καὶ ἄλλας φορές θὰ ἐχρησιμοποιεῖσθαι οἱ τίτλοι οὗτοι. Ἦδη ἐν τῇ ἐπικεφαλίδι τῆς 16ης Νεαρᾶς τοῦ Ἰουστινιανοῦ (535) κεῖται: «Ἀνθίμω τῷ θειοτάτῳ καὶ μακαριωτάτῳ ἀρχιεπισκόπῳ καὶ οἰκουμενικῷ πατριάρχει» (ἔκδοσις Schöll καὶ Kroll, 1912, σελίς 115, στίχος 26). Ὁ τίτλος «θειότατος» ἀνέδυσσε πάλιν περὶ τὰ μέσα τῆς 18ης ἑκατονταετηρίδος, συνδυασθεὶς μετὰ τοῦ τίτλου «παναγιώτατος καὶ σεβασμιώτατος» καὶ καταστήσας αὐτὸν τριπλοῦν. Ἀναφορὰ τῶν Κυπρίων ἀρχεται ὡς ἑξῆς: «Τῷ παναγιωτάτῳ, θειοτάτῳ καὶ σεβασμιωτάτῳ δεσπότῃ καὶ οἰκουμενικῷ πατριάρχει» (1759, Δελικάνη, αὐτόθι, σελίς 586). Ὑπὸ τοῦ Σεργίου Μακραίου (1816) ἀπεδόθη ὁ μὲν τίτλος «σεβασμιώτατος» εἰς τὸν Ἱεροσολύμων Πολύκαρπον, ὁ δὲ τίτλος «θειότατος» εἰς τὸν Κων]πόλεως Κύριλλον (ἴδε ἀνωτέρω σελίδα 362 καὶ ἑξῆς), ἀλλ' ἐκεῖ ἐξηγήσαμεν, πόσον ταῦτα καὶ τὰ ἄλλα ὅμοια ἦσαν ἐξηρημένα ἐκ τῶν προσωπικῶν συναισθημάτων τοῦ Μακραίου. Ἀπάντησις τῶν πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας πρὸς τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, Γρηγόριον τὸν βον ἀρχεται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. «Παναγιώτατε, θειότατε καὶ σεβασμιώτατε» (1838, Δελικάνη, αὐτόθι, σελίς 72). Ὁ τίτλος «σεβασμιώτατος» μετεδόθη εἰς τοὺς δώδεκα πρώτους μητροπολίτας τῆς πρώτης στήλης τοῦ συνταγματίου τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, τοὺς λεγομένους «Γέροντας». Ἐκ τούτου ἐξηγοῦνται δύο τινά. Πρῶτον. Ἐνῶ οἱ ἄλλοι μητροπολίται ὀνομάζοντο «πανιερώτατοι», οἱ δώδεκα πρῶτοι ἔλαβον τὸν τίτλον «σεβασμιώτατοι», ὁ ὁποῖος βεβαίως κατὰ τὸ σημαίνόμενον τῆς λέξεως ἦτο ἀπείρως κατώτερος τοῦ «πανιερώτατοι». Ἀλλὰ τὸ «σεβασμιώτατος» εἶχε τὸ πλεονέκτημα, ὅτι εἶχε γίνῃ πατριαρχικὸς τίτλος. Δεύτερον. Μετὰ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ τίτλου «σεβασμιώτατος» εἰς μητροπολίτας, ἐγκατελείφθη πλέον διὰ τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Τοῦναντίον μέχρι σήμερον ἐπέζησεν ὁ τίτλος «θειότατος». Ἦδη κληρὸς καὶ λαὸς τῆς Κύπρου (1801) ἔγραφε πρὸς τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Καλλίνικον τὸν Δ'. «Τὴν ὑμετέραν θειοτάτην παναγιότητα νικῶς καὶ ἑδαφιαίως προσκυνοῦντες, τὴν μακαρίαν δεξιὰν αὐτῆς πανευλαβῶς κατασπαζόμεθα» (αὐτόθι, σελίς 602).